

। अहम् ।

विक्रमादित्यनृपालप्रतिगोषकेन वादिधृन्दारकृद्दवारणपञ्चाननेन
कमनीयतमकवितालतालबालरूपेण तुलनातीतकल्पना-
गिल्पशिल्पिशेखरेण सूरिशेखरेण भगवता
श्रीसिद्धसेनदिवाकरेण प्रणीता—

द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशिकाः ।

[तत्र तृतीया द्वात्रिंशिका]

तपोगच्छाधिपति शासनसम्राट् सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-जगद्गुरुश्रीविजय-
नेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण व्याकरणराचस्पति शास्त्रविशारद-कविरत्नेति-
पदालङ्कृतेन विजयलाघण्यसूरिणा विरचिता—

किरणराचरी नाम विवृतिः ।

भक्त्या धीनेमिसूरेरधिगतविविधव्याहृतिप्रक्रियोत्था
नेकग्रन्थाधसारो विनमतनिरतोऽपीतसिद्धावतार ।

सूरिर्लाघण्यनामा स्वअनितकलवैद्यन्तमिधौ तृतीये,

भागे द्वात्रिंशिकानां विवृतिमिदं शुभां गूढसारे वनोति ॥ १ ॥

पुरयोत्तमस्वाऽविस्मयगुणवादाभ्यापन्नत्वादिधर्मकतो विनस्य स्तुतिमारमते—

अनन्यपुरयोत्तमस्य पुरयोत्तमस्य क्षिता

वचिन्त्यगुणसात्मन प्रभवविक्रियापत्तर्जन ।

प्रमादविजितस्मृतिर्गणयितुं मतिप्रोद्धम

स्तत्र किल विमथुरामि पुरहृतगीतात्मन ॥ १ ॥

[प्रथमी]—

अनन्यपुरुषोत्तमस्येति । “क्षिणौ अनन्यपुरुषोत्तमस्य पुण्योत्तमस्य ऋषि
 स्वगुणसात्मन प्रभवविविधावग्रन पुरुषोत्तमीनामन मूर्ध्व मन्त्रोत्तमं गगयितुं
 प्रसादविजितम्भान विवधुरमि मिश्रं इत्यन्वयः । क्षिणौ इमिष्याम्, धम
 न्यपुरुषोत्तमस्य अनन्यपुरुषोत्तमस्य वा पुण्योत्तमोऽन्यपुरुषोत्तमः, न अनन्यपुरुषो
 त्तमोऽनन्यपुरुषोत्तमस्य, यदा न्यायविमतपुरुषोत्तममिष्य जीवमिष्येन्नरस्य
 न्यपुरुषोत्तममिष्य वा ‘द्वाविमौ पुरुषौ लोह क्षरमाक्षर एव च । क्षर
 क्षरानि भूतानि कृतस्योऽक्षर उच्यते ॥ उत्तमं पुरुषस्त्वस्य, परमात्मापुदाहृतः ।
 यो लोकप्रयमाविश्य विभक्त्यन्वय ईश्वर ॥ यस्मात् क्षरमतीता ह्यमरादपि
 चोत्तमः । अतोऽपि लोकं बद्धं प्रयित पुरुषोत्तमः ॥” [ध० १९ अ०
 १६, १७ १८]

इत्यारिगीयावचनेभ्योऽन्यपुरुषोत्तमस्वरूपावयवनिर्जयनि तत्र द्वाविमाविनि
 लोकप्रयमावयवनि मधुमुदनेत्यम्—

मूर्ध्व सोपाधिकमात्मानमुक्त्वा क्षरा क्षरान्द्वयाध्यकार्य-कारणपाधिद्वयविभागन
 निदपाधिकं बुद्धमात्मानं प्रतिपादयति कृपया भगवानुनाय विभि श्लोके—
 द्वाविमौ-पृथग्भादीदृशौ पुण्यौ-पुरुषोपाधिरत्नं पुण्य-द्वयपदेदपी, लोह-
 संसारे, कौ तावित्याह-क्षरमाक्षर एव च, क्षरानि क्षरो विनागी कार्यराशिरेक
 पुरुषः, न क्षरतीत्यक्षरो विनागरहितः, क्षरात्पस्य पुण्यस्योपविधीय भगवतो
 मायाशक्तिर्द्वितीय पुरुषः, तौ पुण्यौ व्यापदे स्वयमेव भगवान्-‘क्षरः सखाणि
 भूतानि’-समस्तं कायजातमित्यर्थः, कृतस्य-कृते यथाभस्मवाप्लादनेनापयाध-
 स्तुप्रकाशनं तद्वन्नं मायेत्यनयान्तरम् तनावरणविशेषशक्तिद्वयरूपेण स्थित
 कृतस्य, भगवान् मायाशक्तिरूप कारणपाधि संसारपीडित्वनामन्त्याक्षर
 उच्यते, ऋषितु-क्षरादेनाचेतनवगमुक्त्वा ‘कृतस्योऽक्षर उच्यते’ इत्यनेन जीव
 मानुषस्य सम्यक् क्षयश्लेषेह पुरुषोत्तमत्वनं प्रतिपाद्यत्वात्, यस्मात् क्षराक्षर
 शब्दाभ्यां कार्यकारणोपाधी उभावपि जहावोच्येते इत्येवमुक्तम् ॥ १९ ॥

आभ्यां क्षराऽक्षराभ्यां विडशग क्षराऽक्षरोपाधिद्वयदोषेणस्वदो नित्यपुद्
 बुद्धमुक्तम्वभाव उत्तम-उत्कृष्टतम पुण्यस्त्वस्य-अन्य पुरुषस्त्वस्यविलक्षणः,
 आभ्यां क्षराऽक्षराभ्यां जडरागिभ्यामुभयभासककृतीयश्रोतन्तरादित्यर्थः, परमा
 त्मेत्युदाहृतः-अप्रभवप्राणमयमनोमयविज्ञानमयाऽऽनन्दमयेभ्यः पञ्चभ्योऽविद्या-

कल्पितात्मन्य परम-उत्कृष्टोऽकल्पितो "महा पु-ठे प्रतिष्ठा" [तेति २।१]
इत्युक्त आत्मा च सर्वमूतानो प्रत्यक्षचेतन इत्यतः परमात्मेत्युक्तो वेदान्तेषु य
परमात्मा लोकत्रय-भू भुव-स्वराज्य, सर्व जगदिति यावत्, आविश्य-स्वर्गी
यया मायाशक्त्याऽधिष्ठाय, विमर्ति-सत्तास्फूर्तिप्रदानेन धारयति पोषयति च,
वीरश ? अस्यय-सर्वविकारशून्य ईश्वर-सर्वस्य नियन्ता नारायण, स
उत्तम पुरुष-परमात्मेत्युदाहृत इत्यन्वय, "स उत्तम पुरुष" [छं ८।१२।३]
इति भुते ॥ १७ ॥

इदानीं यथा-याच्यातेश्वरस्य क्षराऽभ्रविलक्षणस्य पुरोत्तम इत्येतत्प्रतिष्ठा
नामनिबधनेन ईश्वर परमेश्वरोऽहमवेत्यात्मानं दशयति भगवान् महणो हि
प्रतिष्ठाह तद्धाम परम भगव' इत्यादिप्रागुक्तनिजमहिमनिधारणाय-यस्यात् क्षर-
कायन्वन विनाशिनं मायामय ससारवृक्षमश्वत्थापयम्, अतीत अतिक्रान्त,
अह परमेश्वर अक्षरादपि-मायात्यादभ्याहृतात् 'अक्षरात् परत पर' इति
पञ्चम्य-ताक्षरपदेन भुत्वा प्रतिपादितात् ससारवृक्षरीचभूतात् सर्वकारणादपि,
शोत्तम-उत्कृष्टतम, अत क्षराक्षराम्बां पुरोपाधिभ्यामध्यासेन पुरुषपदस्य
पददयाम्यामुत्तमत्वात्, अस्मि-भवामि, एवे यदे च प्रथित-प्रख्यात, पुरुषो
त्तम इति स उत्तम पुरुष इति यदे उदाहृत एव, लोक च कविकाव्यादौ
'हरिर्यैक पुरोत्तम स्मृत' इत्यादि प्रतिष्ठम्" इति ॥ १८ ॥

पुरोपाधिभ्यां कल्पितपुरुषपदध्यपदेदयाम्बां क्षराऽक्षरान्यामुत्तमत्वेन
पुरोत्तम इति पराभिमतो हरिरन्यपुरोत्तमो न वस्तुतः पुरोत्तम इति तद्
न्योऽनन्यपुरोत्तमसम्बन्धेन च पुरोत्तमस्य पुरेषु-जीवेषु वैरक्तशानादिमत्वे
नोत्कृष्टस्य, कर्मावरणापगमानन्तर शुद्धशुद्धमुक्तत्वाम्यप्यस्येति तद्वत्त्वेनाप्यु
त्कृष्टस्य अर्चित्यगुणसात्मन अचित्त्वा-चिन्तयितुमशक्या गुणा अचित्त्वं
गुणास्तौ सात्मन-ऐक्यमापन्नस्य एव च अचित्त्वागुणैक्यमापन्नस्याचित्त्वं मिदं
भवति प्रभवजिन्नियाचरभेन प्रमवा-जन्मपरपर, तेषां वा प्रक्रिया-विरहा
क्रिया, दर्शनज्ञानचारियपरिशीलनमित्यथ, तस्या कर्मन-मार्गस्य, प्रवृत्तकस्येत्यथ ;
पुरोत्तमगीतात्मन पुरुषोत्तम-पुरोदर, तेन गीत-स्तुत आत्मा यस्य स पुरु-
हूतगीतात्मा, तस्य; मतिप्रोद्गम मने-प्रतिमाया, प्रकर्षेणोद्गम-आविर्भावो यत्र
तत् मतिप्रोद्गम स्तव चतुष्पादौरोपवर्णनम्, शणयितुं भूय परावतयितुम्,
प्रसादमिजितस्मृति भगवत प्रसादन-भयमविचलिताशेषानुभूतविषयक
स्मृतिमान् भवतु' इत्याकारकच्छालक्षणेनैव भगवत्सामुप्येन, विजिता-स्वयशै

स्थापिता स्वार्थीनेति यावत्, स्मृति -स्मरण यस्य स प्रसादविजितस्मृति, यदा यं गुणमुपादाय भगवन्त स्तोतुमिच्छति तदा बहुणस्मृतिर्भगवत्प्रसादाद् भवत्येव, भगवत्प्रसादाभावे तु बहुणस्मरणाभावात् कथं तं गुणमुपादाय भगवत्स्तुति प्रोक्तसेदत्यमिसिधि विचक्षु वतुमिच्छु, भगवत स्तवन तु स्वमहिम्नैव सुप्रनिष्ठित, केवलं स्ववचननिर्मलीकरणाय तद् वक्तुवामोऽहमित्याशय, अस्मि अहं निदसेनदिवाकर, किलेति सम्भावनायां, सम्भावयाम्यहमित्यम्, भव वचनोद्गमस्तु तत्प्रसादैकलभ्य इत्ययम् ॥ "ज-सौ ज-स-य-ला वसु प्रहयतिश्च पृथ्वी गुरु ।" इति लक्षणलक्षितत्वाद् पृथ्वीरुत्तमिदम्, एवमग्रेऽपि ॥ १ ॥

ह वीर ! त्वदाधयणकृतादरा मनेका तवादिन एकान्तवादिभि शठैरपाहृता अपि सुखमध्यामत इति लोकाना त्वमेव शरणमसीत्याह—

व्यलीकपथनायकैर्हतपरिधमच्छन्नभि

निरागमि सुखोन्मुखे जगति यातनानिष्ठुरै ।

अहो ! चिरमपाकृता स्म शठवादिभिर्वादिभि-

स्मदाधयकृतादरास्तु वयमद्य वीर ! स्थिता ॥ २ ॥

व्यलीकपथनायकैरिति । 'हे वीर ! व्यलीकपथनायकैर्हतपरिधमच्छन्नभि-
निरागमि सुखोन्मुखे जगति यातनानिष्ठुरै शठवादिभिर्वादिभि, चिरमपाकृता
स्म वयम्, अद्य अहो त्वदाधयकृतादरास्तु स्थिता' इत्यन्वय । व्यलीकपथना
यकै व्यलीक जमीष्टप्राप्त्यजनकत्वाच्छशशृङ्गादिकल्प, पथा-मुक्त्याशुपायो-
पदशनमार्गो येषां ते एका तवादिनो व्यलीकपथास्तेषां नायका -तत्तद्दर्शनोपदेष्टारो
व्यलीकपथनायका, तत्तद्दर्शनोपदिष्टपदाधतत्तत्प्ररूपका अपि तथा, तैर्व्यलीकपथ-
नायकै, हितपरिधमच्छन्नभि हिताय-यथादीनां स्वर्गादीन्वसुप्रापणाय,
परिधम -यज्ञोपवधादिकोऽस्माकं प्रयत्न, इति छन्न-माया येषां तांशै, निरा
गमि अपराधरहित सुखोन्मुखे सुख मे भवन्निति कामनया सुखोपायाये
पणप्रवणे जगति जगद्वर्गतजन्मपदाधस्य सुखोन्मुखत्वाभावाज्जगत्पदमत्र
चेतनमात्रपरमिति चिन्ते, यातनानिष्ठुरै वीरानने दयालवरहितै, निष्करुणै,
अत एव यज्ञादावनादिजीवघातपरायणै, शठवादिभि शठा -साधुजनद्वेष
शालिनश्च-वादिनश्च-शुक्तिहीनवचनलभ्यथाश्च शठवादिनश्चै, वादिभि एकान्त

चादिभि, चिर यावत् त्रिनमनपरिज्ञान तावत्कालम्, अपाटुता बुभुक्षि
भिर्निराकृता स, यय जैना, अय त्रिनमनमुत्तमिस्त्वधदाका? अहो भाव्यं,
त्यदाथयत्तादरास्तु त्रिनाथयणकृतमक्तय पुन, यदव त्रिनमोत्त तदेव
सत्यमित्यव त्रिने प्रति बहुमानन त्रिनेकसेवानिरता, स्थिता परानभिभवनीय
स्वस्वरूपव्यवस्थिता परैरकान्तवादिभिश्चालयितुमशक्या इत्यथ ॥ २ ॥

हे त्रिन ! भवता यथा समारोऽस्मान् प्रज उपदर्शितस्तथैव स सत्तामव
रुन्वत, अयोपवर्णितस्तु व्यतीक ण्ययुपदर्शयति—

अनादिनिधन क्वचित् क्वचिदनादिरच्छेदवान्

प्रतिस्वमविशेषनन्मनिधनादिवृत्त पुन ।

भगव्यमनपञ्जरोऽयमुदितम्वया नो यथा

तथाऽयमममो भगव जिन ! गम्यते नान्यथा ॥ ३ ॥

अनादिनिधन इति । 'अयं भगव्यमनपञ्जर क्वचिदनादिनिधन क्वचिद
नादिरच्छेदवान्, पुन प्रतिस्वमविशेषनन्मनिधनादिवृत्त, हे त्रिन ! त्वया यथा
न उदित तथा यमममो भगव गम्यते, अ-यथा न' इत्यन्वय । अय सर्वेषां
प्रत्यभविषय कनाप्यवलपितुमशक्य, अनुभूयमानस्यापलापयम्भगात्, भय
व्यसनपञ्जर भवति-उपपद्यतेऽस्मिन् जीवोऽजीव इति भव-समार, स एव
पुन पुनरुपादीयमानत्वाद् व्यसन, तदव स्वातन्त्र्यजीवावस्थानहेतुत्वाद् बहिर्निगमन
रोधकत्वात् पञ्जर ; स कीदृश ? क्वचित् अनन्तमतारे अभव्यजीवे, अनादि
निधन आदिश्च निधन च आदिनिधन, न विद्येते आदि निधन यस्य सोऽनादि
निधन आद्यन्तरहित इत्यथ क्वचिद् भव्यजीवविशेषे, अनादि आदिरहित
प्रवाहत आतिरहित, पूर्वं समाराभाष पश्चात्पि समारो न स्वादय, उच्छेदवान्
कवलनानाद्यवासां कर्मादकविगम सत्यवन्तमुच्छिद्यत समार एवं वैलम्बये
सत्यपि पुन प्रतिस्व प्रतिव्यक्ति, अविशेषन मनिधनादिवृत्त अविशेषेण-
सामान्येन, जन्मनिधनादिभि-उत्पत्ति मरणादिभि, वृत्त-पूण, ससारपञ्जर
गतानामगप्राणिनां प्रतिप्यन्ति जन्म मरणानुसंगपरिशिष्ट भवत्येव, तदुक्तम्—

“जातस्य हि धुत्रो मृत्युर्धुर्व नम मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं गोचित्तुमर्हसि ॥ १ ॥

द्वारि० २

गरा तु भव्यायुषो न भवति, अतो न तस्या उपादानम्, अविशेषेण प्रनि-
वृत्तिरस्यैव तस्या अग्रवृत्ते तत्र—

“पन्म जरा-मरणकृतं दुःखं प्राप्नोति चेन्न पुण्य ।

लिङ्गस्यापि निवृत्तेन ममाद् दुःखं स्वभावेन ॥ २ ॥

इति सांन्याधार्यवचनं तु यस्य पूजायुषो न कस्यचिद् रोगादेः सम्भवस्तस्यापि
कारणात्तरज्ज्वदुःखाभावापि जन्मादिनयं दुःखं सवत्येवत्येनदभिप्रायकम् । हे
निन ! पञ्चस्वरूपो भवत्वसनपञ्जरो न भवत्यस्य, यथा येन प्रकारेण, त्वया
देवहृत्तानिना निनेन, उदितं कथितं, तथा तन प्रकारेण, अयं भवत्यसन
पञ्जरं जन्म न विद्यते स्वाधिकरणभणध्वमानधिकरणभणध्वमभ्यध्वरूपो भव-
उत्पादो यस्य सोऽभवत्, प्रवाहतोऽनादितात् ससारस्य स्वाधिकरणभणध्वमानधि-
करणभणध्वमनामीति तत्सम्यग्धलक्षणभवोऽपि न विद्यते इति पुन्यत-
मभवत्, भवत्यस्मिन्निति भवत्यस्य मसारो भवति, यतो जायते पचास्मिन्
प्राणिन इति, गम्यते ज्ञायते, अथवा निनाकप्रकारस्यतिरिक्तप्रकारेण, न न
ज्ञायते, पूजात्तरस्य तत्प्रकारस्य स्थलीकृत्येन तद्वपुषं मसारस्यापि स्थलीक-
त्वादित्यत्र ॥ ३ ॥

जिनोक्तप्रकारेणैवाभ्युदयादिकं समीचीनं, तत्र प्रतिवादिनो मूर्खीभवनमेव
भ्यादयमभ्याऽऽलीकृतैव तन्नापीत्याशयेनाह—

जगत्यनुनयन् यथाभ्युदय विक्रियावन्ति च

स्वतन्त्रगुणदोषसाम्यविषमाणि भोज्यान्यपि ।

क्रियाफलविचित्रता च नियता यथा भोगिना

तथा त्वमिदमुक्तजानिह यथा परं शेरते ॥ ४ ॥

जगतीति । जगति यथाऽनुनयन् भोज्यायपि अभ्युदय विक्रियावन्ति
स्वतन्त्रगुणदोषसाम्यविषमाणि च भोगिना यथा च क्रियाफलविचित्रता नियता
तथा त्वमिदमुक्तजानिह यथा इह परं शेरते” इत्यन्वयः । हे भगवन् ! जगति
ससारे, यथा येन प्रकारेण, अनुनयन् भवति शिष्यं प्रति वादान् स्वोपदर्शितमा-
गानुमारिणो विदधत्, भोज्यान्यपि स्वकृतकमफलात्मकभोज्यान्यपि, अभ्यु-
दय विक्रियावन्ति अभ्युदय-स्वगादि घनं पुत्रं समृद्ध्यादि च, विक्रिया-नरकादि

दारिद्र्यादि च, तदभ्यन्तरवन्ति, विहितानुष्ठानेनाभ्युदयवन्ति निषिद्धाचरणेन
विश्रियावन्ति, च पुनः, स्वतन्त्रगुण-दोषसाम्यं विषमाणि स्वतन्त्र-ईश्वर-
प्रेरणानपेक्षौ स्वाभाविकाविति यावत्, एतन्—

अथो जन्तुरतीतोऽप्यमात्मन मुर-दु खयो ।

ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वयं वा शस्त्रमेव वा ॥ १ ॥

इत्यादेरपाहृतिं यौ गुण-दोषौ-भोज्यमक्षौ भोज्यकारणमात्रनित्यौ गुण-
दोषौ, तयोः साम्यं विषमाणि-कानिचिद् भोज्यानि स्वतन्त्रगुण-दोषसाम्यानुगतानि
कानिचिद् स्वतन्त्रगुण-दोषवैषम्यानुगतानि भोगिना कमफलं भोक्तृणां पुर्या-
णाम्, यथा च येन प्रकारेण च त्रियाफलविचित्रा भव्याः त्रियाया इदं
फलम्, एतस्याश्चेदमित्येवं त्रियाफलवैचित्र्यम्, नियता येन पुरवेण वा क्रिया
कृता तस्यैव पुंसस्तस्या क्रियाफलदेयं फलं भवति नाम्यस्येत्येव नियता, तथा
तेन प्रकारेण, त्वं कवली खम्, इदं भोज्यक्रियाफलवैचित्र्यादिकम्, उक्तयान्
कथितवान् यथा इह भूमिन् विषये, परे एकान्तवादिनः, शेरते एतन्प्रति
पक्षप्रकारस्य पुनस्तस्यापुरणेनैतत्क्षणमाशक्तवान्मूर्खीभवनमथात्र न्यायमिम्या
लोच्य मुक्ता इव भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

४ भगवन्! भवदुपदिष्टोऽपि स्वभावतो मोक्षमुत्पादयिष्यसि उक्तदो-
षमार्गोऽप्यथावदनुष्ठानतो न हितावहं वि-तुं विष्यनुष्ठित एवेत्युपदर्शयन्—

अतीत्य नियतज्यथौ स्थितिविनाशमिथ्यापथौ

निर्मगन्निवमात्य मार्गमुदयाय य मध्यमम् ।

म एव दुरतिष्ठितोऽप्यमभिधानरूपाशया-

न्मधाविर महोरगो दशति दुर्गृहीतोद्धत ॥ ५ ॥

अतीत्येति । “नियतज्यथौ स्थितिविनाशमिथ्यापथौ अतीत्य यं मध्यमं
निर्मगन्निव मार्गमुदयाय माध्य, स एव मध्यममभिधानरूपाशयाद् दुरतिष्ठितो मयौ
दुर्गृहीतोद्धतो महोरग इव दशति” इत्यन्वयः । ‘दुरतिष्ठितो’ इत्यस्य स्थाने
‘दुरनुष्ठित’ इति पाठो युक्तः प्रतिभाति, ४ भगवन्! नियतज्यथौ नियता-
वश्यम्भाविनी व्यथा नरकादिपीडा यथोक्ता नियतज्यथौ, स्थितिविनाश-
मिथ्यापथौ स्थितिश्च सर्वेषां पदार्थानामकान्तिकी स्थितिरेव, विनाशमैकान्तेन

विनाश एवेति स्थितिविनाशौ, तयोरभ्युपगमात्मकौ मिथ्यापथौ-मिथ्यामार्गौ स्थितिविनाशपथौ, तौ अतीत्य अतिक्रम्य एका तस्थितिवादैकान्तविनाशवादौ सारय-बौद्धसम्भवावपाद्व्येति यावत्, य मयम् सर्वं वस्तु प्रतिक्षणमुत्पाद व्यय ध्यायामक, सर्वेषा पदाधाना पृथपयाध्यायना विनाश उत्तरपयाध्याय मोत्पाद पृथपरपयाधानुगामिदध्यायना धौयमित्येवस्वरूपम् निसर्गशिव निसर्गण स्वभावन, गिर-कल्याणात्मक, मार्ग मोक्षमुत्प्राप्तिपथम्, एतस्य प्राप्तिगतये-उदयाय आत्मस्वरूपाविभावनाय, आत्य कथितजानसि, स पचायम् अनन्तरोपवर्णितमवदुपदिष्ट एव मार्ग, अमिधानरूक्षाशयात् तुप्यतु दुर्जन इत्यपशब्दाकलिताभिप्राय, दुरनुष्ठित किं करोमि ममैका न्तान्युपगमोऽनेनानेना-यादनिपुणेन सवयाऽप्राकृत इति दु खेनान्तगतेनानु स्थितो-लोभयात्रानिर्वाहायासेवितो न तदयायेति मधौ वसन्तसमये, दुर्गृही-तोद्धत दु खेन-अनिपरिश्रमेण, गृहीतश्चासाबुद्धतश्च-आत्रिर्भावितपणाङ्गवरश्च दुर्गृहीतोद्धत, महोरग महान् सप, इय दशति स यथा दुर्गृहीतार दशति तदृष्टश्च पुरपो ध्रियते तथा दुरभिधानाभिप्रायेणानुष्ठितो जिनोपदिष्टमयम मार्गोऽपि दशताव दुरभिमानाभिप्रायेण तदनुष्ठानादनुष्ठानाङ्कल्याणभावन भवतीत्यथ । 'दुर्गृहीतो यत' इति पाठे तु यत वस्मात् कारणात्, दुर्गृहीत मन्त्रसदृशनादिविधिमन्तरेण यथाकथञ्चिद् गृहीत, नेप पूर्ववत् ॥ ५ ॥

अनेकप्रिधवाद्यवञ्जनप्रकारकुशलम् परेभ्यो जिनस्य वैशिष्ट्यमुपदशयति—

जगद्धितमनोरथा स्वयमनावृतप्रीतय

कृतार्थनिवृत्तादराश्च विवृतोग्रदु खे जने ।

गुणन ! परिभृग्यमाणलघव स्वनीते परे

त्वमेव तु यथार्थवादशुचिर्यविद्विष्टत ॥ ६ ॥

जगद्धितमनोरथा इति । "जगद्धितमनोरथा स्वयमनावृतप्रीतय त्रिवृतो ग्रदुखे जने कृतार्थनिवृत्तादराश्च स्वनीते परिभृग्यमाणलघव परे, हे गुणज ! त्वमेव तु यथायवादशुचि अथविद्विष्टत" इत्यन्वय । जगद्धितमनोरथा जगत-जन्तुमात्रस्य हित-कल्याण-जगद्धित, जगद्धितस्य मनोरथ-वामना येषां ते जगद्धितमनोरथा जन्तुमात्रस्य कल्याण भवत्येव कामयमाना इत्यय, स्वयमनावृतप्रीतय स्वय-स्वामिनि, अनावृता-आवरणरहिता प्रीति -

स्त्रीपुत्रघनादिविषयकं चेद्दोषेया ते स्वयमनादृत्यप्रीत्य, स्वात्मनि निराकृतस्त्री-
पुत्र घनादिनिषयकप्रीतिमन्त, अथवा मयि सर्वेऽपि स्त्री पुत्र भ्रातृ-भानुळादय
प्रकटितप्रीतिमात्र इति निराकृतस्त्रीपुत्रभ्रात्रादिवगप्रीतिविषया इत्यथ, विवृतो
मदु र्दो स्वय विवृतं-उपदर्शितमात्मगतम्, उमदु-खं-दुस्सहदु खं येन स विवृतो
मदु-ख, तस्मिन्-विवृतोमदु र्दो, जने लोके, कृताधनिवृत्तादराध कृतस्व-
कर्मण योऽय-सुख दु ख या स कृताध, तत्र निवृत्ता-निवरा वृत्त-स्वीकृत,
आदर-बहुमानो यैस्ते कृताधनिवृत्तादरा । “अवश्यमाविभावानां प्रतीकारो
भवेद् यदि । तदा दु खैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिरा ॥” “अवश्यमेव मोक्षस्य
कृतं कर्म शुभाशुभम्” इत्यादिवचनोपबृंहितमेव कृतकर्मभ्रयो भविष्यति
तवालमुत्तमतयेत्येव कृताधनिवृत्तादराध स्वनीते स्थानुकृतीतिवचनत,
परिमृग्यमाणलघव परितो मृग्यमाण-अन्विष्यमाण, लघु-तुच्छप्रवृत्तिर्यैस्ते
परिमृग्यमाणलघव, स्वय तुच्छप्रवृत्तिकरत्वात् तथाविधमेव सतत गवययन्त ।
परे अथवादिन, तथा चोक्तविशेषेण परेषा मायावित्त्वमेव प्रकटित भवति, हे
शुणक्ष ! सर्वविदो भगवतो गुणज्ञत्वमिव दोषतत्त्वमप्यस्तेव, तथापि परोपद-
र्शितपदाथवादे पराचरणे च दोष जानन्नपि तिनो न दोषं वक्ति किन्तु सर्वेषामेव
मुक्त्यभिलाषुकाणा यथायतनत्वज्ञानाय तत्साधनमागममेव प्रमाणवरेण्यमुपदि-
शति, आगमस्य प्रामाण्य च गुणवद्वक्तृकत्वत एव, वक्तारि आगमप्रामाण्योप-
योगि गुणज्ञानमावश्यकमिति गुणज्ञेति सवोधनम्, त्वमेव जिनेन्द्र ण्व तुर्वि-
दिनष्टि-यथायथावाद्गुचि यथार्थस्य-अनेकान्ततत्त्वस्य, वाद-वचनं-यथाय-
थाद्, तेन शुचि-पवित्रं-यथायथाद्गुचि, अर्थविद्धि अर्थं पदायतत्त्व,
विदन्ति-जानन्तीति अथविदस्यै, अथवा अर्थ-परमपुरुषार्थ मोक्ष विदन्तीति
अर्थविदस्यै, कृत अथतत्त्वोपदर्शकत्वेनाश्रित इत्यथ ॥ ६ ॥

परेभ्यः स्वपरपरायणेभ्य स्वय सवनो निवृत्तो निजाधितान-यानपि प्रवृत्ति-
विरहितान् कुर्वन् जिने विशिष्टत्वाद्वाधयणीय इत्युपदेशयति—

प्रवृत्त्यपनयक्षत जगदशान्तजन्मव्यथ

विरामलघुलक्षणस्त्वमकरोस्तदन्तःक्षणम् ।

जनानुमुखचाटवस्तरणसत्कृतप्रातिभाः

प्रवृत्तिपरमार्थमेव परमार्थमाहु परे ॥ ७ ॥

प्रवृत्त्यपनयक्षतमिति । 'प्रवृत्त्यपनयक्षतमशा तज्जमयथ जगद् विराम
लघुलक्षणस्य तद् अत क्षणमकरो , जनानुमुखाटवस्तरणमकृतप्रातिभा
परे प्रवृत्तिपरमाथमेव परमाथमाहु ' इत्यन्वयः । प्रवृत्त्यपनयक्षत प्रवृत्त्या-
सांसारिकविषयविषयोपभोगानुगुणप्रवृत्त्या, अपनय-कुमार्गगमनादिलक्षण-
प्रवृत्त्यपनय, तेन क्षतम् अत एव अज्ञान्तज्जमयथ न शान्ता-न निवृत्ता-
अज्ञान्ता, जमयथा-भूबोजमग्रहणपीडा यस्य तदशा तज्जमयथ, जगत्
पशुपात अस्तीति नेप, हे धीर ! विरामलघुलक्षण विराम-सर्वकर्मतो
विरमणमेव, लघु-विशेषणा तरराहियालघुभूत लक्षणम्-अन्यतो व्यावर्तक
चिह्न यस्य ॥ विरामलघुलक्षण त्व जिन तत् निरुणस्वदपमपि पगद,
अन्त क्षणम् अन्त-मध्ये, निवृत्तिप्रधानपम-पासनप्रवतनका इत्यथ, क्षण-
परमान्दपदप्रासिलक्षण उत्सरो यत्र ताटम् अकरो कृतवाक्, जनानु-
मुखाटय जनाना-लोकानाम् अनुमुल-सम्मुख-जनानुमुख, जनानुमुख
चाहु-मनोहरवचन येषां ते जनानुमुखाटय, स्वसमीपवर्तिननहृदयह्रमवचनव
चार, तदणसत्कृतप्रातिभा तदणे-युवजनै सत्कृता-बहुमानपुरस्कृता-
तदणसत्कृता, प्रातिभा-नवनवो-मेपशालिनी बुद्धि प्रणिमा, तयोद्योश्रिता
पदार्था प्रातिभा, तदणसत्कृता प्रातिभा येषां ते तदणमकृतप्रातिभा, पुत्र
जनानुमोदितप्रतिभाशालिन, एतादृशा सन्त परे जिन-यतिरिक्ता-एकान्तवादिन,
प्रवृत्तिपरमार्थ प्रवृत्तिरेव परम-उत्कृष्ट, अथ-प्रयोजन यत्र स प्रवृत्ति
परमाथस्तं परमार्थं तावद्विद्यमम्, आहु कथयन्ति ते य प्रवृत्तिप्रधाना
अभ्यासपि कर्मणि प्रवृत्तयभ्येव, येन तदुपदेशस्थिताना जनाना चिरकाल
मवभ्रमणमेव भवति, दूरे तेषा निर्गणमित्यापय ॥ ७ ॥

नियति स्वभाव-काठ-पौरुष-कर्मणा पञ्चाना कार्यमात्रे कारणानां परस्परसह
कारिणामपि सतां कचित् कार्य कसचित् प्राधान्यमाश्रित्य कारणत्वविवक्षया
सकलनयमर्थे निनसमये नियतिरादादय पञ्च वादास्तुत्यकशा विराजन्ते,
एवमपि तयानिधिसमयप्रणेतुर्मेगत्रतो निनस्य प्रतिपक्षवादोपदर्शितेन स्वान्यवाद
गतदोषेण न भालिन्यमित्याश्रयमस्याकमित्युपदशयति--

क्वचिन्नियतिपक्षपातगुरु गम्यते ते वच

स्वभावनियता प्रजा समयतश्चरुता क्वचित् ।

स्वयकृतभुज क्वचित् परकृतोपभोगा पुन-

न वा विशदवाद ! दोषमलिनोऽस्यहो विस्मय ॥ ८ ॥

क्वचिदिति । “विशदवाद ! ते वच क्वचित् नियतिपक्षपातगुरु गम्यते ’
 क्वचित् स्वभावनियता प्रजा, क्वचित् समयतन्मृत्ता, क्वचित् स्वयकृतभुज,
 क्वचित् पुन परकृतोपभोगा, अहो विस्मय, न वा दोषमलिनोऽसि” इत्यन्वय ।
 विशदवाद ! विशद - एकान्यवादापतदोषमालिन्यरहितरूपन निर्मल, वाद -
 स्वाद्वादमिदाम्बो यस्य तत्सम्बोधने तथा, एवविध हे जिन ! ते तव, वच
 वचन, समयमहोदधि क्वचित् स्वयैव प्रदेशे विषये वा, एवमग्रेऽपि, नियति
 पक्षपातगुरु नियतौ - नियतिबलादव प्रतियोग्यतममय प्रतियोग्यतदश प्रतियोग्यत-
 स्वभावाधारकलित परस्परघट इत्येव कार्यमात्र नियतिरेव कारणमित्यस्मिन्, य
 पक्षपात - भाग्रह, तन गुरु गौरवगालि - नियतिपक्षपातगुरु गम्यते ज्ञायत,
 स्वभावनियता प्रजा क्वचिदित्यस्मात्त्रापि सम्बन्ध, ते वचो गम्यत इत्यस्यापि
 सम्बन्ध एवमग्रेऽपि, क्वचित् स्वभावनियता स्वभावेन नियता - स्वभावनैव
 सर्वे पदाया भवन्तीति प्रकर्षेण नायत् इति प्रजा कार्यमात्रम्, इति ते वचो
 गम्यत इत्यथ, क्वचित्स्वयं पूर्ववद् व्याख्यानम् समयतन्मृत्ता सम
 यत् - कालस्य तन्नेन - कपीनरनेन, मृत्ता - सम्पन्ना प्रजा इति सम्बन्ध, सर्वे
 पदाया कालादेव जायन्ते इत्यथ, क्वचित् स्वयकृतभुज स्वयकृतन - स्वक्रि-
 यया स्वप्रयत्नेन स्वपुरुषकारेणैवेति यावत्, भुजन्ते - ये परमनुभवन्तीति स्वय
 कृतभुज, पुरुषकारेणैव सर्व कार्यनातमुद्भवतीति त वचो गम्यत इत्यथ
 क्वचित् पुनः परकृतोपभोगा परस्मिन् जन्मनि कृत कर्म - परकृत, तस्योप
 भोग - तज्जन्ममुग्रदु खानुभवो येषां न परकृतोपभोगा, न नियत्या न स्वभावन
 न कालेन न वा पुरुषकारेण फलनिष्पत्ति किन्तु पूर्वजन्मकृतशुभाशुभकर्मलक्षणा
 दृष्टादव सर्व भवन्तीति ते वचो गम्यत इत्यथ एव परस्परविभिन्नयाश्रित
 पञ्चवादभावेऽपि ॥ वा नैव, दोषमलिनोऽसि दोष - अन्यो - य वादेनोद्भाविता
 यो दोष तन मलिन - निरप्ररूपितेषु नियत्यादिवाद्गुण परस्परोद्भाविता इमे
 दोषा इत्येवमेका तवाद्याग्रेहितापवादजनितमालि - यवान् नैव भवामि, विभिन्न
 नयाकलितापेक्षामेदेन पञ्चानामपि वादाना निर्दुष्टत्वान्, इति अहो विस्मय
 भाश्चयमस्माक म - दमतीनामित्यथ । नियत्यादिवादाश्च शास्त्रवार्ता समुच्चये सम्यक्
 प्ररूपिता विशेषज्ञिज्ञामुभिसत्त एवावधार्या ॥ ८ ॥

निमीलितलोचनस्य जगत उन्मीलितलोचनस्य इत्येव सम्भादितमित्याह—

परस्परविलक्षणाश्च न च नामरूपादय

क्रियापि च न तानतीत्य न च ते क्रियैरान्तत ।

निरोधगतयस्त एव न च विक्रिया निश्चया

निमीलितविलोचन जगदिदं त्रयोन्मीलितम् ॥ ९ ॥

परस्परविलक्षणाश्चेति । ' नामरूपादय परस्परविलक्षणाश्च न, तानतीत्य क्रियापि च, ते क्रियैकान्ततो न च, त एव न च निरोधगतय विक्रिया निश्चया न च निरोधगतय, निमीलितलोचनमिदं जगत् त्रयोन्मीलितम्' इत्यन्वयः । नामरूपादयः नामाऽऽहृति इत्य भाग, परस्परविलक्षणा अभ्योच्यतया वैलक्षण्यभाज, न च नैव, भागाऽपि घटाऽन्वयस्य घटकारात्तराकारोत्तराकारोत्तराऽत्यरूपानुपूर्वीलक्षणाहृतिमत्त्वात्, उत्तरघटकारात्तरपर्यायापन्नया इत्यर्थत्वात्, यतमानघटस्वरूपमात्ररूपत्वात्; कम्बुधीवादिमर्यादलक्षणाहृतिरपीयमाहृतिरिति नामकरणेन नामरूपात् उत्तरपर्यायकारणत्वेन इत्यर्थत्वात् यत मानाहृतिस्वरूपत्वेन भागत्वात् घटादिवारणसूक्ष्मस्यापि भूदिनि नामकरणेन नामरूपात् विषयत्वेन भूदोऽन्वयलक्षणाहृतिरिति, यतमानसूक्ष्मरूपतया भावत्वात् घटादिलक्षणाभावेन घटोऽयमिति नाम कथित इति नामरूपात् पृथुप्रभोदराहृतिमत्त्वात्, उत्तरपर्यायकारणत्वेन इत्यर्थत्वात् कथमिदं विषयभाज लक्षणसम्बन्धस्य सम्बन्धमात्रस्यापकर्षेण नामाहृत्यादीनां यत्किञ्चिन्मन्त्र सद्भावे तादात्म्यस्यावश्यभावादिनि नामरूपादीनां सर्वथा वैलक्षण्यं नामनीत्य । तान् नामरूपादीन्, अतीत्य अनिश्चय, नामरूपादिक विज्ञायेत्यर्थः, क्रियापि जगतामविहितानुष्ठानादिकमपि न च नैव भगवद्धामरूपादिक परित्यज्य तदर्थेन स्तुति वन्दनादिक्रियाऽपि नोपपद्यत इत्यर्थः । ते सक्रिया नामरूपादय, क्रियैर्यथा तत क्रियामात्रं न च नैव, ये कचिन्नामरूपक्रियाद्वये क्रियामात्रतो नैव, किन्तु ज्ञानादिसहकृतक्रियात् एव, उपादान्तरस्योपसाधनतापानहृति-साध्यतापानजन्यचिदीर्षाजन्यप्रवृत्ति एव घटानुत्पत्ते परेणाप्युपगमात्, सम्यग्ज्ञानज्ञानसहकृतचारित्र्यादेव मोक्षोद्भवस्य सिद्धात्मनिद्वत्यात्, सम्यग्ज्ञानादिरपि कारणांतरसम्यक्पक्षेण स्वाध्यायादरेवोत्पत्ते, न तु क्रियामात्रत इत्यर्थः । त एव वैलक्षण्यनामरूपादय क्रिया नैव, न च नैव, निरोधगतय-

कर्मपुद्गलादाननिरोधस्य यत्तच्च — माधनानि, वि-गु ज्ञानमहृता एव, निश्चया
निश्चयात्मकज्ञानायपि, विजिज्ञाया श्रियाश्रिता, निरोधगतय, न च नैय ।

“न कर्मणामनारम्भाभै-कस्यै पुरोऽभ्युते । न च सत्यसनादेव सिद्धिं समधि
गच्छति ॥” इति गीतावचने चात्र सवादकम् । इत्यमुपदनेन निर्मीलित
विलोचन निर्मीलित-पञ्चपुटकाच्छादिन, विगोचन-नेत्रं यस्य तथिमीलित
विलोचनम्, भक्षानात्मरूपमपुत्राच्छादितानात्मकलोचनकमिनि यावन्, इदं
परिदृश्यमानं जगत् प्राणिकदम्बम् हे भगवन् ! त्वया, उन्मीलित
छादितपद्मपुत्रकनेत्रे कृतमित्यथ ॥ ९ ॥

अपरमपुपद्मस्यैव भगवता वचनमात्मपरानुवैरिर्निभमसि सुख्यवस्था
पितमित्याहुः—

न रुद्धिदपि जायते न च परत्तमापद्यते

प्रतिक्षणनिरोधनन्मनियताश्च मर्त्याः प्रजा ।

य एन च समुद्भव म विलय प्रतिस्व च तौ

तत्रापरमिद मन स्वनलसंनिद्रात वच ॥ १० ॥

न रुद्धिदपि जायत इति । “कश्चिदपि न जायते, परत्तमापद्यत न च,
सत्त्वा प्रजा प्रतिक्षणनिरोधजन्मनियताश्च, य एव च समुद्भव ॥ विलयः तौ
च प्रीत्यै, तत्र इदमपरं वच भनलसंनिद्रातम्” इत्यन्वयः । कश्चिदपि
काऽपि पदार्थ, न जायत सवया स्वाधिकरणभगज्वसानधिकरणभगमम्ब-धा-
त्मकोत्पादवाच भवति, पूर्वं सवयाऽयत्त उत्पादोपगम सप्तशृङ्गादेरप्युत्पादः
प्रस-येतत्यतः पूर्वं कयश्चिन् सत एवोत्पादोऽभ्युपेयः, एवञ्च तस्य सर्वेऽपि क्षणा
स्वाधिकरणम्बपूर्ववर्तिसंज्ञाप्रसादिकरणा एवति स्वाधिकरणभगज्वसानधिकरण
क्षणाप्रसिद्धा तत्सम्ब-धम्बोत्पादस्याप्यप्रसिद्धे, एतेनात्मकार्यवाद प्रतिश्रितः ।
मवधाधारणमवादं पूयस्वमाव सर्वथा परित्यज्योत्तरममापररूपं परिणमत
इत्येवंस्वरूप प्रतिश्रिति-परत्य पूयस्वमावात्य-तमिष्टस्वमाश्चम्, आपद्यते
आप्नोति, न च नैय, पूर्वस्वमावशिनाशे स्वमाधस्वभावरुणोरभेदान् स्वमाधरुणोऽपि
धिनारोनासतलस्य परस्वमावाद्यायमम्यवान्, तर्हि पदार्थो-की-ता ?
मर्धा प्रजा सव्यानि यस्तूनि, निरे

निरोध-विनाश, ज-म-उत्पादधेति-प्रतिषण्णनिरोधजम्बनी, प्रतिषण्णनिरोध
ज-माग्या नियता-स्थाप्ता-प्रतिषण्णनिरोधज-मनियता, प्रतिषण्ण केनचिद्रूपेण
नश्यति केनचिद्रूपेणोत्पद्यते, निरन्वयोत्पादविनाशयोरमम्भराद् केनचिद्रूपेण
तिष्ठन्ति चेत्ययं; एतन् सदसम्भवाद् केनचिद्रूपेणावस्थित एव पूर्वरूपं
परिवर्त्य रूपान्तरेण परिणम्यत इत्येव कथञ्चिद्विनाशमत्राह नैनानामभ्युपगमपथ
मीत इति । उत्तरमिविनाशयो कथञ्चिद्विनाशोऽपीत्याह-य एव न य एव पुन,
समुद्भूय उत्पाद स्व उत्पाद, विलय विनाश, सौ च उत्पाद-विनाशौ
च, प्रतिष्य प्रतिष्यति, हे तिन', तव इदं अनन्तरोपवर्जितम्, अदत्त
पूर्वोक्तवचनमिदं, यच्चः वचनम्, अनन्तस्य जालस्यरहिते यथासमर्थ
स्वाध्यायस्यसनपरायणे, मनस्सु अन्त करणेषु, निर्यात तयाऽवस्थापितं यथा
बहिर्न गच्छति, भूमौ निर्यात रत्नादिकं यथा तत्रैवावतिष्ठते, कायकाश्वावाप्यते
तथेदमपीत्यर्थः ॥ १० ॥

कार्यकारणभावेन भवहेतु भोक्तरादीनां त्रिमिह्नया सत्त्वमनसादयतां गुम्फन
मयाकृतं त्रिनेत्रैव कृतम्, अम्बोपदिष्टमत्रहेत्वादिस्वरूपस्याव्यवस्थितत्वात्त्रिने
पदिष्टमवहत्वादिस्वरूपस्यैव स्वादादमर्षादया व्यवस्थितत्वादित्याह—

पृथङ् भवहेतुरस्ति न च भोक्तुरग्न्यो भवो

प्रसूतिरपि जायमानमतितोऽस्ति नान्या न च ।

स्थितिर्गमनमुन्नतिर्न्यमनमिष्टयो बुद्धय-

स्तथत्यनयद्वर्णमपरे प्रसूद तया ॥ ११ ॥

पृथङ् भवहेतुरस्तीति । “भवहेतु पृथङ् नास्ति, भोक्तुरग्न्यो भवो न
च, प्रसूतिरपि जायमानमतितोऽस्या नास्ति [‘जायमानमतितो’ इत्यस्य स्थाने
जायमानमतितो’ इति पाठे युक्त] स्थितिर्गमनमुन्नतिर्न्यमनमिष्टयो बुद्धयस्तया,
न च, अपरैरित्यनयद्वर्णमपरे प्रसूदम्’ इत्यन्वयः । भवहेतु भवस्य-
समारम्भ, हेतु पृथङ् एकान्तन भवाद् भिद्ये, नास्ति न विद्यत, प्रवाहो
भवस्यानादिनेन तदन्त पातितो भवस्य कारणतया यद्विभक्त तस्यापि भवत्वन
भवमिह्नतयाऽस्तिप्राप्तवान्, यदायसमूहाभक्तस्य भवस्य समूहस्यविष्टिर्भक्तस्य
समूहिनो भवत्वामात्रे तत्समूहस्यापि भवत्वात्तत्रात्, प्रत्येकावृत्तिधर्मस्य

समुदायावृत्तिवारः । मोक्षं सुखं साधुपमोगर्भुरात्मनः, अन्यो भिन्नः, भव
मसारः, न च न विद्यते मोक्ष-भोग्य-तनुपादानादिसमष्टिरेव मसारः समुदा
यस्य च समुदायात्मन एव भावो न तु तद्विच्छलेति; भवति-उत्पद्यत इति
व्युत्पत्त्या भवस्योत्पत्तिरूपत्वेऽपि तद्विद्विरेव तत्सत्तेति ततो व्यतिरिक्तं तस्य
नास्तीत्याह—प्रसूतिरपि उत्पत्तिरपि, जायमानमस्ति जायमानस्य-उत्पद्य
मानस्य, मतिर-ज्ञानात्, अन्या भिन्ना, नास्ति न विद्यते स्थिति भवस्या
नञ् गमन उत्तरदेशसंयोगानुवृत्त्या क्रिया, उद्यति उर्क्यं, व्यसन घृताद्या
सेवने सकृदं वा, इष्टं यमाद्यं, युद्धं प्रत्यक्षादिज्ञानानि, तथा न च
तद्विद्विरेव भिन्ना मैव, अपरैः कथ्यवादिभिः, इति न प्रवारेण, अनयपदपूर्व
पूर्व-पूर्वकाले, अनयपद-न भवपद-भवतुमोक्षादिरूपेण न मपद्विद्विरेव,
अनयपदमिति पाठे तु पूर्वमज्ञातमित्यर्थः, हे जिन ! त्वया प्रपन्नं प्रक्षेपेण
सकृद्विद्विरेव, स्याद्वादापलम्बनेन कथञ्चिद् भगवद् भवहेतुं पृथग्, भवोऽपि
भोक्षु कथञ्चिदप्य ह्येवं दिक्ता सकृद्विद्विरेव पावदित्यर्थः प्रयुद्धमिति पाठे
तु प्रक्षेपेण ज्ञातमित्यर्थः ॥ ११ ॥

त्वं परमायतनवस्तुहृदयाद्गतो परम सुन्दरः, त्वदुपदिष्टप्रकारेणैवात्मन परमा
यतेत्याह—

स्वभावनियतम्वयया जिन ! न रश्चिदात्मोदित-

स्तमेन च परं ललाम परमार्थतत्त्वार्थिनाम् ।

असम्भ्रमनाशमेकममितक्षयस्थानिन

यथैनममदस्तथैनं परमात्मताऽस्यात्मनः ॥ १२ ॥

स्वभावनियत इति । “हे जिन ! कश्चिदात्मा स्वभावनियतस्यैवा नोदितः,
च-पुनः परमायतनत्वार्थिनां त्वमेव परं ललाम, असम्भ्रमं अनानाम् एकम्
अमितक्षयस्थानिनम् एवं यथाऽऽत्तं तथैवाऽस्याऽऽत्मनः परमात्मता” इत्यन्वयः ।
कश्चिदात्मा कोऽप्यात्मा, स्वभावनियतः अयमात्मा किञ्चित्स्वभावः,
अयमात्मा सवस्तुस्वभावः, अयमात्मा परमात्मस्वभावः इत्येव त्रिभिन्नस्वभावे
नियत-अवस्थितः त्वया जिनेन, न नञ्, उदितः कथितः, च पुनः,
परमार्थतत्त्वार्थिनां परमभावावधेः परमायः परमार्थं एव तस्य-पर
मायतनं, परमायतनमयं इति परमार्थतत्त्वार्थिनां परमायतनत्वार्थिनां,

भवान् कथयन्तीनि षड्विंशत्यर्थं, क्षमाताम्यद्वयव्ययेऽपि षड्विंशोऽस्ति, तस्यैव ग्रहणे द्वितीयापामपि 'क्षमा' इति स्वरूपाश्च इति-अप्याहारापेक्षा, क्षमाभवात् इति तदर्थं, अस्मिन् पक्षे न पयायनयप्राधान्याश्रयणापेक्षा, न वा शत्रुप्रत्ययोत्पाद मविदम्बना, तथाहि-"एष द्विसाध्याम् "रुपन् रोपे" "रुपन् रोपे" इति प्रमाणमपि धातूनां शत्रुप्रत्यये त्रयशो 'रोपन् रुपन् रोपयन्' इति रूपाणि भवन्ति, 'रुपन्' इति न वक्ष्यामि एतदर्थं तुदादिपाठव्यवहारा कृतव्या भवति, साऽपि नेदानीं कर्तव्येत्यर्थः । अभ्युपगच्छति नमित्त उक्तं, विज्ञाति विदुति, न नैव, इति त्वमात्थ, अथ भाव-अभ्युपगच्छति किञ्चिदस्मिन् कैयव्यवहारस्य, सा सहजैव कथञ्चनारणापगमादादिर्भूयति न विदुतिरिति । अतिमादय च अतिरेकशालिनी श्रुतता-नम्रता मानम् अभिमान न अपां मानमेव, इति त्वमात्थ, 'सर्वतो नम्रीभूय मया कीदृक् काय साध्यत' इत्यादिना यत्र तत्र क्रियमाणा श्रुतता स्वाभिमानमेव न भावः, यद्वा अनुप्राप्तानुरोधेन "न मानमतिमादयम्" इति स्थाने "न नाममतिमादयम्" इति पाठादरे तु-अतिमादयम्, नाम नमने नम्रीभावं मानामाश्रयिनि पावन्, न न त्वमात्थ इति व्याख्येयम् । ण्वम्-आर्जय ऋतुता सरलता, निरुति दम्भ, न न नाम अर्थात् दम्भ एव इति त्वमात्थ, स्वकार्यसाधनाय कथञ्च बहिर्वर्त्या दृश्यमाना ऋतुता दम्भ एवत्यर्थः । अतः सत्यम्, नित्यमेव अमत्यमेव, इति त्वमात्थ, सत्यो हि सत्यमिति व्युत्पत्त्या यथायमपि वचनं यदि परवीणाकरं भवेत् तदा तद् असत्यमेवेत्यर्थः, गुप्ति कायादिचेष्टापरिहारः, अथवा तप आहारत्याग, किञ्चिदपि पापमेव, इति त्वमात्थ, बह्वक्ष्य मत्स्य-ग्रहणार्थं कायगुप्ति पापमेव, एव शत्रुमारणादिसक्तिसम्पादनकृते क्रियमाण तप पापमेवत्यर्थः, क्वचित् "गुप्तिरयतिस्तप" इति पाठः, तत्र अयति यमा भावः, गुप्तिर्यमाभाव एव इति त्वमात्थत्यर्थः, विमुक्तिमपि विशिष्टत्यागमपि यच्च वचनमेव, त्वमात्थ, अक्षरमदक-विनयरत्नादीनां विशिष्टत्यागमयी प्रयज्यापि दुष्टाशयाद् कर्मवचनफलैव जानत्यर्थः, नान्यथा यद् वस्तु साधारण-अनेन प्रतीयमानस्वरूपतो विवक्षामवेदान्वया-विपरीत न भवति तद् तद् वस्तु न तथा प्रतीयमानस्वरूपमपि न भवितुमर्हति, स्वप्न्यादिन सप्तेन परद्रव्यादितोऽस्तरनाकर्तव्यस्यैव वस्तुवादिति, भगवन् भयदमिहितं धारतर मेवेति भावः ॥ १४ ॥

एकान्तेन कर्तृ भोग्यादेरभावप्रतिपादने भवतो निश्चयापेक्षं दुष्कं कुरुते
न कश्चन करोति नापि परिभुज्यते केनचि-

न्न वेद्यमपि किञ्चिदस्ति न च न क्रियाभूतयः ।

भयन्न च भयान्तर प्रवति कश्चिदभ्येति वा

गतिं न च विना भवोऽस्त्यमर ! निश्चित ने दृष्टं ।

न कश्चनेति । 'कश्चन न करोति नापि वनविद् एतदुक्तं कश्चन न च किञ्चिदस्ति, क्रियाभूतयो न, भवन् भवान्तर न भवन् न च गतिं विना भवोऽस्ति, हे भव ! त वचो निश्चिन्तु' इत्यन्तरं कश्चन कोऽपि पुरय, न नैव करोति किञ्चिदपि काय कर्तुं न च गतिं नापि नैव, केनचित् कदापि पुरयेन, परिभुज्यन्ते किञ्चिदभ्येति भवति तस्माद्वास्ति भोक्ता भोग्याभावाद् भोक्तुरभावः, वेद्यमपि नास्ति, वेद्याभावाद् वेदकस्याप्यभाव इति नास्ति शब्द इति किमपि वस्तु अस्ति-सत्याशय, तथा चाश्रयामवन्तु भूतय पचन-वृद्धादित्क्षणत्रियोत्तराद्या, न च व्यापकादीनामप्यभाव भयन् पूर्णतकमन्तादन्तं परभव, न प्रवति न गच्छति, भवचित्तस्य म्यान भावो नास्तीत्यथ वा भयवा, कश्चित् भवन् भवान्तर नागच्छति, मरणान्तर जन्म जमानन्तं गमनस्वरूपं ससरण ससारो नास्तीत्यथ गतिं विना भव समाप्तो न च नैव अस्ति तित्त्व सोऽभ्यस्तस्य संबोधने-हे भव ! ते तव, उक्तं समुपमं, कर्तृ भोक्तादेरभावहारिकत्वात्, निश्चयं त्वाज्ञान्यस्यान्येन सम्बन्ध, कर्तृत्वमोक्षं सम्भवन्तीत्याशय ॥ १५ ॥

यदा परवादिनो निश्चयनय परीत्यन्तं भवता प्रणमहेतुतया स योजित इत्युक्तं

वियोनयति चामुभिर्न च

शिव च न परोपमं

उधाय नयमभ्युपैति च परान्न निमग्नपि

तस्याऽयमतिदुर्गम प्रणमहेतुर्योतितः ॥ १६ ॥

वियोजयतीति । “असुमिर्वियोजयति च, यथेन मयु-यते न च, परोपमर्द-
पुरपस्मृत शिव न च विद्यते परान् निमग्नपि च उधाय नय नाम्युपैति, हे
भगवन् ! अतिदुर्गमोऽयं प्रणमहेतु त्वयोद्योतितः” इत्यन्वयः । असुमि प्राणै,
वियोजयति च प्राणिनं विषययति च, न च यथेन हिमया सयु-यते सयुक्तो
भवति, यागादौ छागादिकं प्राणिनं यज्ञकर्त्ता पुर्य सप्रदारेण घातयति ।

“यज्ञार्थे पक्षत्र सृष्टा यन्गार्यं पशुघातनम् ।

अतस्त्वा घानयिष्यामि यस्मान् यशे यशोऽवध ॥

इत्यादि वचनं प्रमाणीकुर्वन् यथेन-हिंसादोषेण सयुक्तो न भवति “मा
हिंसात् सत्वा भूतानि” इति श्रुतिवचनेन यज्ञाद्दिंसातिरिक्तहिंसाया गन्धं प्रति
बोध इति दृष्टरमीमासकमते चेदम् परोपमदपुरपस्मृते परस्व-द्वितीयस्य,
उपमर्देन-निषेधेन, या पुरपस्मृति-अद्वितीयज्ञानं यस्मान् स्वरणस्यात्र
विशिष्टज्ञानरूपत्वात्, शिष्यं कट्याणं मोक्षसुखं वा, न विद्यते अद्वितीयमक्षण
एव पारमार्थिक-ज्ञानं, य-यमो-ज्ञादिकं किमपि नाम्नीति चेदन्तिन सत्तिरन्ते,
परान् परप्राणिनं निमग्नपि मारयत्यपि, यधाय यधार्थं ज्ञाय नीतिवचनं
न नव, अभ्युपैति स्वीकरोति काशीमरण-मुक्तिरित्यादिवचनं प्रमाणीकुर्वन्
काश्या यद्यत्रिगणेषु प्राणिनं निमग्नं अनेनायमस्मृतं पश्यत्यवश्यं न घातको
भवतामि हे भगवन् ! अतिदुर्गमं अनिशयेन दुःखेनावबोद्धुं शक्यं, अति
गम्भीर इत्ययं अयम्, अनन्तरोपवर्णिनो निश्चयनववादः । प्रणमहेतु
प्रणमकारणं, तस्याऽयमयमयप्रमाणमूढाभिषिक्तकलजाववता भवता, उद्यो
तितं उद्योपितं । अयं भावः-प्रणयिजनमरणादिनितशोकादिसकुलान् लोकान्
निपनिधनमयभीतान् वा जनान् ‘अयमा-माऽविनाशी’ न कदाचन क्षियत,
एवञ्च दहपरावतनादिकं भवनात्यन्तं शोकादिना इत्यादिनिश्चयनयवचनेन
‘शोकादीनापाकृत्य परमोपशममार नयति निव’ इति विनेन निश्चयनयः प्रणमहेतु
तया समुद्योपितः ॥ १६ ॥

निनवचननिमुखा पापमीरव आहतसत्या परहितच्छोऽप्यकल्याणमेवा
नुभवति, हे जिन ! तव वचननिरता एव कल्याणमनुभवन्तीत्याह—

अपुण्यपथमीरवो वचनसत्य ! सत्यादरा

पतन्त्यशिरमेव मत्प्रचनार्थमूढा जना ।

परप्रियहितैपिणश्च बहुयातनापाणय

समन्तशिरमौष्ठ तत्र न ये वच सनता ॥ १७ ॥

अपुण्यपथमीरव इति । “हे वचनसत्य ! ये अपुण्यपथमीरव सत्यादरा
सत्यवचनाथमूढा परप्रियहितैपिणश्च बहुयातनापाणयो जना, तव समन्तशिव
आष्टव वचो न सनता, अशिवमेव पतन्ति” इति सम्बन्ध । हे वचनसत्य !
वचन सत्य यस्य स वचनसत्य, यद्वा वचने-प्रतिपादने, सत्य-पथाथ, सत्य
वक्तृत्वथ, तत्त्वबोधने-वचनसत्य, ये अनिर्दिष्टनामान केऽपि, सत्यादरा
सत्ये आदर-बहुमानो येषां ते सत्यादरा; सत्यप्रचनार्थमूढा सत्यवचन
स्वार्थे मूढा-जानविकल्पा, अस्य सत्यवचनस्वार्थमथ सत्य इत्यर्थनिर्णयात्मक
ज्ञानरहिता च पुन, परप्रियहितैपिण, परम्य यत् प्रिय-मनोनुकूलं हितम्-
आपस्यामान-ददायकं-परप्रियहित, तदैपिण-तश्चित्का, कनोपायेन परस्य
प्रिय हित स्यादत्यन्तव्रतं बहुपाया-वेण-यथा, बहुयातनापाणय बहुवो
यातना-परभवोपादका खट्वादय पाणी येषां ते बहुयातनापाणय, एयविधा
जना लोका तत्र जिनस्य, समन्तशिवसौष्ठव अत्यन्तकल्याणैकमनोहर
यच्च वचन, सनता सम्यक् प्रणता न नैव वस्तुगत्या अपुण्यपथमीरवो
यदि किमिति हिमादिप्रधानयज्ञादिक्रियामनुतिष्ठन्ति ?, यदि च सत्यादरान्नाहिं
वचनसत्यस्य जिनस्य सत्ये वचनेवादर समुचितस्तेषां, जिनवचनातिरिक्तवचना
दराश्च न वस्तुत सत्यादरा, निनवचनातिरिक्तप्रचनार्थोभिज्ञाश्च सत्यवचनाथ
मूढा एव अप्रवचनाथस्य सत्यवचनाथभावान्, यदि च वस्तुगत्या परप्रियहि
तैपिण किमिति परशोभकर स्वप्नादिकं पाणौ धारयन्ति ?, खट्वादिपाणयश्च न
वस्तुत परप्रियहितैपिण, कल्याणैकनिष्ठतजिनवचनप्रणामविमुक्तानामकल्याणै
कनिकतननरवादिगतिनिपातो युक्त एवेत्याशय ॥ १७ ॥

हे निन ! यदपराहतजनैर्गदचारणाय भवद्दीयवचनामृतं पीयत इत्याह—

य एव रतिहेतुः समफलान्त एवार्थतो

न च प्रथमहतुरेव मतिविभ्रमोत्पादक ।

द्वारिंशिका ४

य एव च समुद्रस्य स विन्यस्य प्रतिभ्य च तौ
तस्मात्तमिदं वच प्रतिहर्तव्यं (दं) पीयते ॥ १८ ॥

य एवेति । 'य एव र्हाद्वयस्य एव नामकस्य' प्रामाद्वयस्य मतिविध्र
मोत्पादको न च, य एव समुद्रस्य स विन्यस्य, तौ च प्रतिभ्यम्, १ वीर !
गदं प्रतिष्ठीमन्वेद वचोऽमृतं पीयते' इत्यवयव । य एव ये कथन कामिनी
प्रमुखा पदार्था, रतिहेतय रागजनका, त एव निरुक्तकामिनीप्रमुखा
पदार्था एव अर्थतत्त्वसमूहकायन, एतत् इत्यर्थ, 'समपात्रा' इति शब्दे
'नामकस्य' इति पाठः सम्प्रदायानि, तथा च 'नामकस्य' कर्त्तव्येतिपादिकं
व्यतिथिना च समाश्रित्य वैराग्यादुक्ता प्रामाद्वयस्य भवति, अन्ये सन्ति
रागहृत्मा नामहृत्मा च साक्याद् भवदुपपन्नं प्रामाद्वयस्य मतिभ्रमणा
कारको भविष्यतीत्याहुः प्राप्तामाह—न च प्रशमहेतुरित्यादि । प्रामाद्वयस्य
प्रामाद्वयस्यनामिदं रागादिजनकपदार्थ एव मतिविध्रमोत्पादकं यदि
रागहेतुरस्य नामहृत्मा वस्तुगत्या च समान्ते को रागहेतुरिति निगमाभावात्
मतिभ्रमणाजनक इति न च नैवाहुः प्रामाद्वयस्य, कुत एतदित्याह—य एव
समुद्रस्य य एव रागादिनामुत्पाद, स विन्यस्य विशिष्टो लभो विनाशो वस्तु
स तथा, उत्पत्तिमनो यदर्थं विनाश इति नियमान् समुत्पन्नस्य रागस्य विनाशे
सति वैराग्यात् प्रशमो भविष्यतीत्यर्थः, मनुष्यनियमे किं योजयित्वाह—प्रतिस्व
प्रतिष्पत्ति, तौ उत्पाद विनाशो, भवत इति नेप, २ वीर ! तय निनस्य
इदं मनश्चरोरम्, यचोऽमृतं भगवत्त्वं रस्यमानं सद् भानन्दकन्दोलास
कत्वाद् यचनरूपमभूतम्, प्रति प्रतीत्य हतै हतभाग्यै स्वदूषनाद्युत्पन्नजन
कभाग्यशून्यै, गदं विष पीयते, यद्वा 'गदं' इति स्थाने 'गदं' इति पाठः,
गदं गदशब्द-कृष्णानुप रोगे कथने विषे च वृत्ते, भावित्वा च रोगमर्थ
विषमर्थश्च, परवादिजनकै, प्रतिहर्तै सज्जानानाम्हरपाधार्तै, पीयते शान
स्वरूपावाप्तिलक्षणरोगनिवृत्तनृत्न हृदयगतं क्रियत इत्यर्थ ॥ १८ ॥

अहनस्य समत्वाद्यभिमाने विद्यमाने सति यमाख्यपणितस्य च प्रसात्पुद्गल
न वा भेदकारणराग द्वेषनिवृत्तिरित्याह—

ममाहमिति च यथादभिमानदाहज्वर

वृत्तान्तमुपमेयं तानदिति न प्रशान्त्युद्यय ।

यश्च सुखपिपासितैरयममात्रनर्थोत्तरैः

परैरपसदं कुतोऽपि कथमप्यपाकृत्यते ? ॥ १९ ॥

ममेति । 'ममेति' अहमिति चैषोऽभिमानदाहज्वरो यावत् तावत् कृतान्तमुक्तमेति प्रशान्त्युद्ययो न, यश्च सुखपिपासितैरनर्थोत्तरैः परैरयमसावपसदं, कुतोऽपि कथमप्यपाकृत्यते ? इत्यन्वयः । ममेति-मम कलत्र मम माधवो मम पुत्रो मम माता मम पिता मम मातामहो मम मानुल इत्याद्याकार इत्यथ, अहमिति-अहं ब्राह्मणोऽहं श्रोत्रियोऽहं घनिकोऽहं ग्रामाधिपतिरहं राजेत्याकार इत्यथ, एष प्रत्यक्षामक, अभिमानदाहज्वर अभिमान एव दाहज्वर-शरीरमनापकारी ज्वरोऽभिमानदाहज्वर, यावत् यावत्कालं वर्तते, तावत् तावत्कालं, कृतान्तमुक्तमेवेति-कृतान्तस्य-मृत्योः, सुखमेव-सुखप्रविष्टत्वमेवेत्येतस्मात् कारणात्, प्रशान्त्युद्यय प्रकर्षेण शांतेरप्यति, न नैव यश्च सुखपिपासिते यश्च सुखं च यश्च सुरो तयोः पिपासा-यशो मे स्यात् सुखं च मे स्यादित्याकारिकेष्टा, तदाश्रये, यश्च सुखकामुकैरित्यथ, अनर्थोत्तरैः अवधमनिष्टमुत्तरकाले येषां तेऽनर्थोत्तरास्तैः, उत्तरकालेऽवधमनिष्टप्राप्तिमन्त्रि, परैः नैनमिद्वैजने रागद्वेषाश्रान्तैः, अयमसावपसदं देवदत्तोऽयं मम शत्रुरख्यतापकारकारी, अमी मम छिद्रा-वेषी इत्यादिस्वरूप आभास, यद्वा अपसदं अवधम अयममी सोऽयमभिमानज्वर, कुतोऽपि कस्मादपि देशकालादे, कथमपि कनापि प्रकारेण, अपाकृत्यते ? दूरीक्रियते ? वाक्का न कुतोऽपि न कथमप्यपाकर्तुं शक्यत इत्यथ ॥ १८ ॥

हे जिन ! यथा त्वमुपदिशामि तथैव हितपरीक्षैरुपेयत प्रकारान्तरस्य हितत्वाभावादित्याह--

न दुःखसुखकल्पनामलिनमानसं सिद्ध्यति,

न चागमसदादरो न च पदार्थमक्तीश्वर ।

न शून्यघटितस्मृतिर्न शयनोदरस्थो न रा

यथास्थं न ततः परं हितपरीक्षैर्मन्यते ॥ २० ॥

न दुःखसुखकल्पनेति । "सुख-दुःखकल्पनामलिनमानसो न सिद्ध्यति, अगमसदादरो न च सिद्ध्यति, पदार्थमक्तीश्वरो न च सिद्ध्यति, शून्यघटित

स्मृति न मिथ्यानि, शयनोदरस्थो न सिद्ध्यति, पर यथाय तत् हितपरीक्षकैर्न
मन्यते न वा" इत्यवयव । सुख दुःखकल्पनामलिनमानसः सुख च दुःखं
च सुख दुःखे तयो कल्पना सुख दुःखकल्पना, सुखदुःखकल्पनया मलिनं
मानसं यस्य स सुख दुःखकल्पनामलिनमानसः, यन्नाद्यनुष्ठितौ मम स्वर्गादि
सुखं भविष्यति अमर्षमक्षणादिनिषिद्धाचरणे नरकादिषु त्वं भविष्यतीत्यादि
कल्पनैकनिरतान्त करणं पुरुष इत्ययं, न नैव, सिद्ध्यति मुक्तो भवति,
आगमसदादर आगमे-निवचने, आहपरम्पराप्रणीतरादावसन्दोह च,
सदा-सद्यदा आदर-बहुमानो यस्य स आगमसदादरः, निरन्तरमागमाध्ययना
ध्यापनैकदक्षचित्त इत्ययं न नैव, मिथ्यानीत्यनुकंपणीय पूर्ववद् व्याख्येयम्,
पदार्थभक्तीभ्यः पुनः पदाभा इत्यमुपपत्तिपद्धतिं वन्ति नाम्यधत्वेन वा
पदार्थापपादनलक्षणा पदार्थभक्तिभ्या तस्या वा ईश्वर-लोकाणां शुभमुकृद्गतौ
परीक्षकाणां मध्ये प्रधानं-पदार्थभक्तीभ्यः, न च नैव सिद्ध्यतीत्यनुकंपणीयम्,
शून्यघटितस्मृतिः शून्येन शून्यलक्षणविषयेन, घटिता-मुक्ता, स्मृति-
स्मरणं यस्य स शून्यघटितस्मृतिः, सदा निराकारं ब्रह्म शून्यं वा स्मरन् पुरयः,
न नैव, सिद्ध्यतीत्यर्थः, शयनोदरस्थः शयनस्थ-मुपुष्टे, उदरे तदवस्थाकान्त
समये, स्थित-शयनोदरस्थः, सदा मुपुष्टिमेव परमं निर्वाणं मत्वा सेवमानः
न नैव, सिद्ध्यतीत्यर्थः, परं कवलं, इ भगवन् ! त्वं यथा येन प्रकारेण,
आत्म्यं कथयसि, तत् तस्माद् भगवत्कथितप्रकारात्, हितपरीक्षकैर्न इवमेव
हितं नाम्यधत्वेन परमनिराकरणपूर्वकस्वमतः व्यवस्थापनप्रगल्भैः, न मन्यते
हितं न मननविषयीक्रियत इति, नवेत्यस्य निषेधमात्राद्यक्त्याभिषेपद्वयेन प्रकृ-
तापदाभ्यां हितं मन्यत एवेति भवदुपदिष्टाचरणान्तात् करणं सिद्ध्यतीत्यर्थः,
अथवा हितं इति पृथक्, हे हित ! निरिच्छज-तुहितकारकः, न वा इत्यत्र
पाशब्दः समुच्चयात्, नकारद्वयेन च प्रस्तुतापदाभ्यां शेषम् । 'मन्यते' इति
स्थाने 'गम्यते' इति पाठोऽपि गत्ययानां ज्ञानावत्वात् प्रागुक्तं पञ्चाथ
पठन्ति ॥ २० ॥

उत्कृष्टाभिरुक्त्वादिधर्मवशेन सर्वोत्कृष्टतया भगवन्तः स्युर्गतिः—

त्वमेव परमास्तिः परमशून्यगदी भवान्
त्वमुज्ज्वलविनिर्णयोऽप्यचर्नीयगद पुनः ।

परस्परविरुद्धतत्त्वममयश्च सुखिष्टवाक्

त्वमेव भगवन्नस्म्यसुनयो यथा कस्तथा ॥ २१ ॥

त्वमेवेति । अन्वयो यथाश्रुतानुपालेव, इ भगवन् ! त्वमेव विशेष्यसङ्गतैव
कारणान्ययोगस्य च्छेदकावकत्वाच्चिन्मिच्छे परमास्तिकत्वं व्यवच्छिद्यति, पर
मास्ति न अस्ति स्वयं अस्ति नरकमित्येवं परलोकविशेष्यकान्तिव्यप्रकारक
निगपयान् मास्तिक, स च जैनाऽभपाद्-कणाद-साम्यं भीमांसक-बौद्धभेदेन
बोद्धा प्रसिद्ध, सांख्यस्य संश्रयाऽनीश्वरभेदेन द्विविधतया तत्रैव श्राम्युपग-
पातश्रलेभरान्मुपगम्युकापिलयोरन्तर्भाव, भीमांसाया पूर्वोत्तरमीमांसाभेदेन
द्विविधत्वेन तत्र कमकाङ्क्षप्रधानपूर्वमीमांसाभननप्रवणस्य जैमिनिमुन्यनुयायिनो
भीमांसकस्य ज्ञानकाङ्क्षप्रधानोत्तरमीमांसाभननप्रवणस्य व्यासानुयायिनो वेदाम्नि
मश्व भीमांसकान्तभाव, एव यणागामान्तिकानां मध्ये धर्मास्तिकायादीनामप्यस्ति
तात्वीकारेणोत्पृष्टतमत्वान् परमास्तिकस्त्वमेव त्वद्व्यावृत्तिपरमास्तिकत्ववान्
त्वमित्यथ परमशून्यवादी ब्रह्मातिरिक्तं नास्तीत्येवं ब्रह्मातिरिक्तस्य शून्यत्वम्-
अभाव इवन् ब्रह्माद्वैतवादा भगवि शून्यवादी, सौत्रान्तिक-वैभाषिक-योगाचार
माध्यमिकभेदेन चतुर्विधेषु बौद्धेषु बाह्यमाभ्यन्तरं च विभक्तिं वस्तु युक्तस्या गोच-
पद्यत इति नाम्नीत्येवं सर्वं शून्यं इवन् माध्यमिक शून्यवादा, सर्वं वस्तु स्वप्न
व्यादिरूपेण सद्यपि परब्रह्मादिरूपजासदकेत्येवमसरजलक्षणशून्यत्वमेव तत्रस्य
वस्तुनोऽस्मिद्वद्यत् जिनो पि शून्यवादा तेषु भवान् जिन एव परमशून्यवादी,
॥॥ पिन, उज्जवलविनिगयोऽपि उज्जवल -अत्यन्तप्रकाशमानो विशेषेण निगयो
यस्य स उज्जवलविनिगय, ण्वत्वरूपोऽपि पुन तथा, अग्रचनीयवाद् वच
नीय -गर्हितो न भवतीत्यवचनीयोऽनिन्दित अथवा अवचनीय -गुणातिरेकगो
चणयितुमशक्य, यद्वा स्वाद्वक्तव्य ण्व' इति भद्राकलित वादाः रादान्तो
यस्य सोऽवचनीयवाद्, अनिन्दितपरमोक्षस्वाद्वाद्वादात्, त्वमेव, च पुन,
परस्परविरुद्धतरसमय परस्पर विरुद्धानि-एकावच्छेदेनैकप्राधिकरणेऽवत
मानानि, तत्त्वानि सत्त्वासत्त्वावक्तव्यत्वादीनि परस्परविरुद्धतत्त्वानि तेषा
समय -एकत्र विभिन्नावच्छेदेन वृत्तिप्रतिपादक भागमो यस्य स परस्परविरुद्ध
समय, त्वमेव, सुखिष्टवाक् सुखिष्टा -परस्पर सङ्गता, वाचो यस्य स
सुखिष्टवाक्, अन्यो यसङ्गतपूर्वापरीमावापञ्चवाक्यवक्ता, त्वमेव जिन एव हे
भगवन् ! त्व यथा अकम्प्यसुनय अकम्प्या -वाधाधुजावनन परेण कम्पयि-

स्वविषयात् प्रख्यावयितुमशक्या , सुनया—महद्भ्यवहारादयो यस्य स अक-
म्प्यसुनय , तथा अकम्प्यसमय , य मन्दम्य न कोऽपीत्यर्थ ॥ २१ ॥

भवदुपदिष्टागम तदर्थो सुनयनिप्रकम्पावित्युपदर्शयति—

न किञ्चिदुपलक्ष्यते गगनकाष्ठयोरन्तर

न चापि न पृथक् तयोस्तदुपलक्षित लक्षणम् ।

न चास्ति नियमो दिशा न च हितोचितैषा स्थिति-

स्तदीयमिदं शासनं सुनयनिप्रम्पा स्थिता ॥ २२ ॥

न किञ्चिदिति । गगन-काष्ठयोः किञ्चिदन्तरं नोपलक्ष्यते, तयोस्तदुपलक्षित
लक्षणं पृथक् नेति न चापि, दिशा नियमो न चास्ति, एषा स्थितिर्हितोचिता न
च, त्वदीयं शासनमिदं सुनयनिप्रकम्पा स्थिता” इत्यन्वयः । गगन-काष्ठयोः
भाकाशं दिशो “दिशस्तु ककुम काष्ठा” इति कोशात् काष्ठाशब्दो दिग्वाचकः ,
किञ्चित् अप्यपि अन्तरं भेदो विरुद्धमर्थत्वलक्षणं न भवति, उपलक्ष्यते
उपलक्ष्यते, तत् किं तयोर्भेद एव नास्ति विभिन्नं वा लक्षणं न समस्तीत्यतः
आह—तयोः गगनं दिशो , तदुपलक्षितं लक्ष्यभेदोपलक्षितं, लक्ष्यभेदं सति
लक्षणभेदो भावइत्येक इति लक्षणस्य लक्ष्यभेदोपलक्षितत्वं नियतम्, लक्षणं
विभिन्नम्यत्राहारं लक्ष्येतरभेदाभ्यन्तरानुमापकं लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतधर्मवत्त्वं
रूपं, पृथक् भिन्नं, न नैव, इति न चापि निषेधइत्यस्य प्रकृतार्थावधारणपर्येव
सितत्वेन भिन्नमेवेत्यर्थः, अयमस्मात् पूर्वं अयमस्मात् पश्चिम इत्यादियवहार
कारणं क्षत्रं पूर्वदिदिक्, एतदश्वयवहारानपेक्षं क्षेत्रमाकाशमिति भिन्नलक्षणं
सत्त्वादित्यर्थः । दिशा वस्तुस्वरूपनिरूपणप्रकाराणाम्, नियमं अयमेव नातो
ऽन्यथेति नास्ति, शिष्यादिभिरुद्दिष्टार्थं कश्चिद् गुरुभूतोऽपि निरूपणप्रकार
भाटतो भवति प्रत्यगौरवपनिहाराय च कुत्रचित्तुभूतप्रकार एवापदर्शयते, मन्द
मतिप्रबोधनाय कुत्रचित्तुलक्षणस्याप्यस्यादिदोषापनयनमपि क्रियते इत्येवं दिशां
नियमाभाव एव, एषा अनन्तरोपवर्णिता, स्थितिः लक्ष्यलक्षणादिभ्यवस्था,
हितोचिता स्वस्वमसीहितानुसारिणी, न च नैव, लक्ष्यैकचतुषो हि शास्त्रकारा
लक्ष्यानुरोध्येव लक्षणं प्रणयितं, न तु हितानुसारीत्यभिप्रायः यद्वा दिशा
पूर्वादिकाष्ठानां, नियमं इयमेव प्राची, इयमेव प्रतीची, इयं प्राच्येव इयं प्रतीच्येव

इत्यादिनियम, न नैव, ण्यपेक्षया प्राप्यपि परापेक्षया प्रतीची भवतात्यथ ।
ह भगवन् ! त्वदीय त्रिनोदित, शासनमिव शुतमिव, त्वदाय शासन यथा
सुनयनिप्रकम्पा तथा लक्ष्यलक्षणादिपदार्था, सुनयनिप्रकम्पा विषय विषयि
णोरभेदोपचारात् सुनयाश्च तं निष्प्रकम्पा सुनयनिप्रकम्पा, सुनयनिप्रकम्पादेव
याथादिलक्षणकम्परहिता, अथवा सुनयो निष्प्रकम्पो येषु ते सुनयनिप्रकम्पा
अबाधितसुनयविषया इत्यथ, स्थिता यवस्थिता ॥ २२ ॥

जिनस्य रागद्वेषमलालुपिनराहान्तनिकयोपल सत्रा पि परीक्षा परीक्ष्य
तत्तन्निगमे समर्थेत्येतद् व्ययधयविषयपरीक्षोपवर्णनेन समययानि—

व्ययोऽपि पुनरुद्भवे भवति कर्मणा कारण

चयोऽपि च पर ललाम भवनिर्जरायोधने ।

करोति मलमर्जयन्नपि च निष्कृतिं कर्मणा

न वा क तत्र तीर्णसद्गुणिरपे परीक्षा क्षमा ॥ २३ ॥

व्ययोऽपीति । 'कर्मणा पुनरुद्भव कारण व्ययोऽपि भवति, भवनिर्जरा
योधने व्ययोऽपि च पर ललाम, च—पुन मलमर्जयन्नपि कर्मणा निष्कृतिं करोति,
हे विन ! तत्र तीर्णसद्गुणिरपे परीक्षा क वा न क्षमा' इत्यन्वय । कर्मणा
ज्ञानावलीपादिकर्मणा, पुनरुद्भवे पुनरुपत्तौ, आत्मप्रदशै सम कर्मपुद्गलानां
क्षीरनीरपायेन सम्बन्धने कारण निमित्त, व्ययोऽपि उपभोगेन पृथक्
कर्मणा विनाशा ॥ जीवप्रदोभ्यो धृष्यभवनलक्षण, भवति वैदोषिकमत च
“कर्म कर्मसाध्य न विद्यते इति सूत्रत ण्डकिन् कर्मणि विद्यमाने तदधिकरण
द्रव्य कर्मात्तर मोपनायत इति कर्मण कर्मप्रतिषेधकत्वेन तद्भूतस्य प्रतिषेधका
भावविधया कर्मकारणवमिति ण्तावता व्ययस्य चकारणव प्रतिपादितं
भवति, भवनिर्जरायोधने भवत्य-ससारस्य, जीवप्रदेनासमृत्तकर्मणि सति
ससार इति तक्षितत्वाम्नीवप्रदशसहिष्कर्मण निजरा-निररण जीवप्रदेदोभ्य
पृथग भवन्, तदोपने-तदोपने, चयोऽपि कर्मपुद्गलसचयोऽपि, पर उत्कृष्ट,
ललाम मनोहर स्पृहणीय वस्तु, पर स्पृहणीय इत्यथ, च पुन, मल कर्ममलम्,
अर्नयन्नपि काय-वाह-मनोयोगे सञ्चिन्वन्नपि, कर्मणा निष्कृति विनाश,
करोति उत्सादयति, ण्तावता चयस्येष्टत्वमर्थादावेदितम्, हे विन ! तत्र जिनस्य,

स्वस्त्रियात् प्रख्यावयितुमशक्या , मुनया -मद्गृह-इत्यव
 म्यमुनय , तथा अकम्प्यसमय , क मयदन्य

भवदुपदिष्टागम तदर्थो मुनयनिप्रकम्पातिसुपदश

न किञ्चिदुपलक्ष्यते गगनराष्ट्रयोरन्तर

न चापि न पृथक् तयोस्तदुपलक्षित लक्ष

न चास्ति नियमो दिशा न च हितोचिर्तथा ।

स्वरदीयमित्र ज्ञामन मुनयनिप्रम्या स्थिता

न किञ्चिदिति । गगन-काष्ठयोः किञ्चिदन्तरं नोपलक्ष्यते, तं
 लक्षणं पृथक् नेति न चापि, दिशो निवमो न चास्ति, एषा स्थितिः
 च त्वदीय शासनमिव मुनयनिप्रकम्पा स्थिता ” इत्यन्वयः । गगन
 भाकां दिशो , ‘ दिशस्तु कष्टुम काष्ठा ’ इति कोशाद् काष्ठाशब्दो दिग्
 विञ्चित् अण्वपि, अन्तरं भेदो विरूढभर्मवत्त्वलक्षण , न नैव, उपल
 ल्पलक्ष्यते, तद् किं तयोर्भेद एव नास्ति विभिन्नं वा लक्षणं न समस्ती
 भाह-तयो गगन दिशो , तदुपलक्षितं लक्ष्यभेदोपलक्षितं, लक्ष्यभेदं स
 लक्षणभेदं आवश्यक इति लक्षणस्य लक्ष्यभेदोपलक्षितत्वं नियतम्, लक्षण
 विभिन्नव्यवहारं लक्ष्येतरभेदान्वयतानुभाषकं लक्ष्यतावच्छेदकमनियतधर्मवत्त्वं
 रूप, पृथक् भिन्नं, न नैव, इति न अप्यापि निषेधद्वयस्य प्रवृत्ताभावधारणाय
 नितत्येन निश्चयेत्यर्थः, ‘अयमस्मात् पूर्वं अयमस्मान् पश्चिम ’ इत्यादिप्रवृत्त
 कारणं क्षेत्रं पूर्वादिकं, एतादृशप्रवृत्तारानपेक्ष क्षेत्रमाकाशमिति निश्चलक्षण
 सरान्तित्वं । दिशा वस्तुस्वरूपनिरूपणप्रकाराणाम् नियमं अयमेव नातो
 ऽप्येति नास्ति, शिपादिबुद्धिवैज्ञान्यं कश्चिद् शुद्ध्यतोऽपि निरूपणप्रकार
 भातो भवति, अथगौरवपरिहारार्थं च कुत्रचिद्वस्तुप्रकार एवोपदर्श्यते, मन्द
 मतिप्रबोधनाय कुत्रचिद्वस्तुव्याख्यान्दिष्टापरनयनमपि क्रियते इत्येव दिशा
 नियमाभाव एव एषा अनन्तरोपवर्णिता, स्थिति लक्ष्यलक्षणादिव्यवस्था,
 हितोचिता मूल्यमीहितानुसारिणी, न च नैव, लक्ष्यैकचभुयो हि शास्त्रकारा
 लभ्यानुसारेणैव लक्षणं प्रणयन्ति न तु हितानुसारीत्यभिप्रायः यद्वा दिशा
 पूर्वादिकाद्यानां, नियम इयमेव प्राची, इयमेव प्रतीची, इयं प्राच्येव, इयं प्रतीच्येव

इत्यादिनियमः, न नैव, एकापेक्षया श्रमस्य वाच्यः इत्युक्तं ॥
 इ भगवन् । त्वदीयं विनोदितं, शासनमित्युक्तं च ॥ इति ॥
 मुनयनिष्पत्त्यर्थं तथा कथ्यते ॥ इति ॥
 गोरभेदोपचारान् मुनयाश्च तं निष्पत्त्यर्थं मुनयनिष्पत्त्यर्थं
 याथाचित्यमप्यपरिहृता, अपवा मुनया निष्पत्त्यर्थं ॥ इति ॥
 अवाधितमुनयविषया इत्यर्थः, स्थिता अपवापि ॥ २२ ॥

मिनस्य रागद्वेषमहाकटुविषादमन्त्रिकारणं मन्त्रिणां इति ॥
 तावन्निषेधे समर्थत्वेतद् व्ययचयविपरिहारः ॥

व्ययोऽपि पुनरुद्भवे भवति कर्मणा श्रमप
 चयोऽपि च पर ललाम भगनिर्जगवोदने ।
 रगेति मलमर्जयनापि च निष्कृतिं कर्मणा
 न वा क तत्र तीर्णसङ्गतिरूप पराश्वा धमा ॥ २३ ॥

व्ययोऽपि । "कर्मणा पुनरुद्भवः कार्ये व्ययोऽपि भवति, भगवन्
 बोधने चयोऽपि च पर ललाम, च-पुन मलमर्जयनापि कर्मणा निष्कृतिं कर्मणा
 हे विनः । तत्र तीर्णसङ्गतिरूपे पराश्वा क वा न कना । इत्यर्थः । कर्मणा
 शान्तवर्णायादिर्मणा पुनरुद्भवः पुनरुद्भवो, भाग्यवत् ॥ तत्र कर्मणा
 क्षीरनीर-यायन सम्बन्धनं, पारण निमित्तं, व्ययोऽपि उपमानं इत्यर्थः
 कर्मणा विनातोऽपि जीवप्रदाम्यो पृथग्भवतश्च, भवति, निष्कृतिः ॥
 'कर्म कर्ममात्रं न विद्यत' इति सूत्रेण चक्षितं कर्मणि विद्यतं तद्वचनं
 द्वये कर्मोत्तरं नापचायत इति कर्मण कर्मणा तद्वचनं तद्वचनं ॥
 भावविषया कर्मकारणमिति, एतावता व्ययस्य वाच्यत्वं निष्कृतिं
 भवति, भवनिर्जराबोधने भवत्य-समाहारः, जीवप्रदाम्युक्तं ॥
 समाह इति तद्वचनं जीवप्रदाम्युक्तं ॥ निवेदा-निवेदनं जीवप्रदाम्युक्तं
 पृथग भवतं, तद्वोधने-तद्वोधने, चयोऽपि कर्मपुद्गलमवस्था, पर ललाम
 ललाम मनोहरं सृष्टणीय वस्तु, पर सृष्टणीय इत्यर्थः, च पुन, भगवन्
 अर्जयनापि वाय-वाह-मनायागौ सञ्चिन्त्येव, कर्मणा निष्कृतिं
 करोति उत्पादयति, एतावता व्ययलोप्यमर्थादावर्तनम्, हे विनः तत्र विनः

तीर्णस्वहृत्तियये मीण - पारमिण , सङ्ग - रागाद्वेयमप्युपौ यत्र स मीणमह ,
 माध्यस्थमिन्द्र , मीणमह्वामौ निरुपय तीणमह्वनिह , स्वगादिपरीक्षा
 निमित्तमुपलम्भितो निरुप , सत्तादात्म्यारोपान् मीणमह्वो-रि निरुप , तत्र , ए
 या कम्मिन् रिपये वा , परीक्षा इदमिच्छे भवितुमर्हतीति विचारता , न तस्मा
 ॥ समर्था ? सर्वमिन्द्रियये परीक्षा ममया वस्तु ॥ २३ ॥

अव्ययनाम्न करणे विगतिं तिनमनमित्युपदर्शयति—

न कर्मफलगौरवाद् व्रजति नाप्यकर्मा कचिद्
 न चापि मरणादपेत्य न च मर्यदममृत ।
 न चेन्द्रियगण विहाय न तनु न चैवान्यथा
 मत तत्र निरञ्जन विगति भव्यधीर जनम् ॥ २४ ॥

न कर्मेति । ' कर्मफलगौरवाद् कचिद् व्रजति , कर्मा कचिच्चरि व्रजति ,
 मरणादपेत्यारि न च व्रजति तनु विहाय न व्रजति , मर्यदम न च व्रजति , हे
 त्तिन । न च निरञ्जने मतं मध्यधीर जन विगति' इत्यम्यद । कर्मफलगौरवाद्
 कर्मण फल-कर्मण तस्य गौरवाद्-विगित्वाद् न मैव , कचिन् स्वगांरी,
 व्रजति गच्छति , वामानमरणादपेत्यया त्रिदिष्ट कर्मण स्वगांरी भविष्यतीति
 स्मात् कारणादतल्लोके परित्यज्य परलोके गच्छतीति न अव्ययनाम्न-कर्मकाणादि
 परापीनस्य कर्मफलगौरवमात्रेण परलोकादिगमनासम्भवाद् , अत्रमा कर्मरहित
 पुण्य , कचिन् कुत्रापि , नापि मैव , व्रजति ऊर्ध्वगमनमवभाष्य जीवन्व यन्
 निर्यगादिदशगमने परलोकागमन वा , तत्र कर्ममन्त्र-पन्नेव कारणत्वेन तद्भावं
 निर्यगादिदशगमनासम्भवाद् , मरणात् 'गीतप्राणादिवियोगात् , अपत्यापि
 अव्ययना गच्छापि , न च मैव , व्रजति , गन्तव्ये दनं प्राणवियोगानन्तरमेव जीवो
 गच्छति , न तु प्राणवियोगानन्तरं कश्चिद् कालमव्ययं स्थित्वा , एता गमनस्या
 सम्भवाद् , पूवापरमयवोरान-तयैस्त्वैव कर्मकृत्वात् स्वयर्थेय सर्वप्रकारणैव ,
 अमृतो मरणादितो मुक्तो वा न च व्रजति , पूवशरीरप्राणवियोगस्योत्तरशरीर
 प्राणाद्यस्योग प्रति कारणत्वेन मरणाभावे उत्तरशरीरपरिमहार्थं गमनासम्भवाद्
 मुक्तस्य च निर्यगादिदशगमनकारणकमाभावेन यद्वा परलोकागमनकारणकर्मा
 भावेन तद्भागमनासम्भवाद् , इन्द्रियगण इष्येदिय भावत्रिपलक्षणद्विविध

मिद्विष्य, मिहाय परित्यज्य, न च मज्जति, द्विष्येद्विष्यत्यागेऽपि उपयोगलक्षण
भावेद्विष्याभावे उपयोगात्मकजीवस्यैवाभावप्रसक्त्या तत्परित्यागेन गमनासम्भ
वान्, तनु गरीरे मिहाय परित्यज्य, न च मज्जति, औदारिकादिशरीरत्यागेऽपि
आमयार कामगरीरसम्बन्धस्यावश्यम्भावेन तत्परित्यागे ऊर्ध्वगमनसम्भावस्य
जीवस्य लोकान्तरस्यवस्थितमुक्तिरित्यागमनावश्यम्भावेन परलोकगमनासम्भ
वान्, अन्यथैव त्रिनोदितगमनप्रकारस्यनिरित्येकान्तवाशुपदार्थितप्रकारेणैव, न च
नैव, मज्जति, तादात्म्यप्रकारस्य समवायमुधावपाठ्यतात्, हे जिन ! तव, निरञ्जनं
दोषाञ्जनविमुक्तं, मत्तं कर्तुं अन्यधीर मुक्तिगमनयोग्यसुदमोमुपीगाढितं,
चनं प्राणितं, विशति तदस्य प्रविष्ट मज्जति मध्यधीरञ्जन एव निरुक्तजिनमत
सम्यगवबोधुमीन इत्यर्थ ॥ २४ ॥

जिनेन्द्रोपदिष्टशासनस्य बुधैराधयणे निमित्तमुपदिष्टवनि—

चराचरविशेषित जगदनेरदु तान्तिरु-

मनादिभयहेतुगूढदृष्टशृङ्खलावन्धनम् ।

उदाहृतमिदं जिनेन्द्र ! सविपर्यय यत् त्वया

ज्ञानेन मयशामन तत्र सूता बुधा शामनम् ॥ २५ ॥

चराचरविशेषितमिति । ' हे जिन-द्र ' चराचरविशेषितम् अनेकदु खान्ति
कम्, अनादिभयहेतुगूढदृष्टशृङ्खलावन्धनम् इदं जगत् सविपर्ययं यत् त्वयोदाहृतं
हि जनेन तव मयाशामनं शामनं सूता बुधा " इत्यन्वयः । हे जिनन्द्र ! चरा
चरविशेषितं चरं चाचरं च चराऽचरे, तान्तिरु निमित्तं जगत्-स्थावरस्वरूपम्,
अनेकदु खान्तिवम्, अनेकानि दु खानि-अनेकदु खानि, अनेकदु खानि
मन्तिरु-समीपे मय्यसदनेकदु खान्तिरु, समीपतरस्यनैकदु खान्तिरु, अनादिभय
हेतुगूढदृष्टशृङ्खलावन्धनं न विद्यते आदि-स्वप्नजन्मसातधिकरणक्षणसम्बन्धो
यस्य सोऽनादि, अनादिर्बन्धश्च प्रकृते प्रवाहापेक्षया चोच्यम्, मज्जति-पुन पुन
जायते प्राणी मज्जन् स मज्ज-मसारः अनादिआसौ भवआनादिभव, तस्य
हेतव-निमित्तानि अनादिभवहेतव, तेषां गूढ-वमचक्षुषामदृश्यं, एव-प्रोटयितुम
शक्यं, शृङ्खला-अन्योन्यसंज्ञदानेक्योदाहृत्यवक्रमण्या रज्जा, बन्धनमिव
बन्धन यत्र तत्-अनादिभवहेतुगूढदृष्टशृङ्खलावन्धनम्, एतादृशम्, इदं प्रत्यक्ष

स्वयं गतिमत्त्वंऽपि च, हेतु गत्युत्पत्तौ कारणम्, आषाङ्कते अपेक्षते, इत्थं क्रिया क्रियावतोरप्यत कयाश्चिदेदामेदौ समर्थ्य गुणगुणिनोऽपि समर्थयति-गुणोऽपि यथा स्वाश्रयाश्रिता क्रिया तयागुण, गुणचच्छिन्नत गुणरदाश्रित, आश्रयाश्रयिभावस्य भेदमित्यत आह गुणनद्वनोर्भेद ण्ठावता मिच्छति, मयुक्तयो र्भिन्नयोरहुल्योरन्तर समस्ति, न च गुण गुणिनोर्भिन्नयोरपि सन्तोरन्तर समस्तीत्य वल्लयोरभेदोऽपीत्याह-तदन्तर गुण गुणरतोरन्तरं, न च नैव, त्रिद्यते समस्ति, हे सुगद! सुपु गदन-वचन चाभिवलासो यस्य ॥ सुगद, तत्सम्बोधने-हे सुगद!, त्वयैव जिनेनैव, भजनोर्नित केनचिद्रूपण भेद क्वचिद्रूपणभेद इत्येव य स्याद्वाद तेनोर्नित-परिपुष्ट सिंहनाद वादिगण-त्रिविप्रासनहेतु त्वाद् सिंहनादसमो वाद हृत, त्रयस्मिन् सर्वऽपि वादिप्रवरा भवत्कृतस्याद्वा दोद्गारलक्षणासिंहनादनेत्यथ ॥ २६ ॥

अतिमनोहरस्य धीरवान्यस्य दोषामभूत्करवमुपशृंयति—

न जातु नरकं नरो व्रजति मागसोऽप्यन्तसो

न चापि नरकाटपायमनवेत्य सवेद्यते ।

कटाचिदिह धैरमाप्य नरमोपग मुच्यते

न चापि तत्र वीर ! शक्यमतिपेशल दोषलम् ॥ २७ ॥

न जान्विति । “सागमोऽपि नरो जातु भन्तस्तो नरकं न प्रजति, नरकाद्
पापमनवस्य न च मरेद्यते, इह कदाचित् नरकोपगं वैरमाप्य मुच्यते, हे वीर !
तथातिवेशलं वाक्यं न चापि दोषलम्” इत्यन्वयः । सागमोऽपि प्राणिघाताद्य
पराधनिकरसहितोऽपि, नरः प्राणी, जातु कदाचित्, अतस्त एतत्स्थाने
‘अतश्च’ इति पाठः सम्यगभाति, अनुप्रासानुरोधेन द्वादशाष्टे वा स शयो
रैक्यमाधयणायम्, अतश्च प्रातः, एतद्द्वयीयजीवनसमाप्तौ सत्यामित्यर्थः, नरकं
न प्रजति, अपराधकार्येण पुरयोऽनन्तर अपराधश्चमायाचनादिना पापविलयी
करणतः शुभाचरणादिना पुण्योपायेन नरकं न नञ्ति, उत्तरोत्तर पुण्यपर
म्परोपनिपातप्रभवस्वर्गादिक्लोपभोग्यस्यैवावाप्ते, नरकात् नरकगतिनो जायमा
नम्, अपाय पीडादिकम्, अनवेत्य भजान्ता, न सवेद्यते न सम्यक्प्रकारेण
वद्यत-उपमुच्यते, अथ भावः-घोरतर नरकं दुःखं, तन्नरकं च कर्म मया कृतम्

अथ पापप्रापश्चिच्छादिना विमुक्तो भगवन्नि धिया पापप्रापश्चिच्छादिना तन् कर्म
स्थित्यात्तन्मयातादिना प्रकारेण हन्वीहृन् मीरसीहृन् च भुङ्क्ते नान्यथा, यद्वा
नरकमवत पीडादिकमप्यैव तन् कर्म भुज्यते नान्यथा भागसाधनमन्तरेण
भोगाभावात्, इह असिन् भव, कदापि, नरकोपग नरकमभीषण, नरकगति
प्रापकमित्यथ, घोर दानुभाजम्, आप्य प्राप्य प्रमद्वचनं दराजर्पित्वं तदानीमत्र
केवलज्ञानोत्पत्त्या मुच्यते मुक्तो भवति, हे घोर! तत्र पञ्चभूताद्यतिपादकम्
अतिपेडाशम् अस्यन्मनोहरं, व्याप्य वचनम्, न व्यापि मारि च, दोषलं,
दोष एति गृह्णातीति दोषलं नपप्रममित्यर्थः ॥ २७ ॥

एकसिन् परस्परविरुद्धमद्वयप्रतिपादक वचने दुरुक्तं यो न मन्यते स दिनमत
मन्यते, अथवा दुरुक्तं यो मन्यते स जिनमत न मन्यते इत्याह—

शयानमतिनागरूढमतिशायिन जागर

ससनमपि वीतसामय मोमुह सजिनम् ।

विरुद्धनमभाषिण वचनमूरमाभाषिण

दुरुक्तमिदं मन्यते न तत्र यो मत मन्यते ॥ २८ ॥

शयानमिति । अन्वया यथाशुतानुमोर्ध्व । अतिजागरूकम् अस्यन्त
जाग्रदवस्थां, शयानं सुषुप्तवस्थां, जागरणं सुषुप्त्यो परस्परविरोधेन
विरुद्धमद्वयमैकैकत्र सम्मशामात्रेण तयोक्तेदुरुक्तम्, अतिशायिनम्
अस्यन्तमुपहृतस्य जागर जाग्रदवस्थां, अत्रापि दुरुक्तं पूर्वंदव, ससन्न
मपि महा-नाम ज्ञानं वा तेन सहितमपि, वीतसामयं सशरहितम्, अत्रापि
विरोधाद् दुरुक्तता अथ पूर्वम्, मोमुहं भूर्छावस्थां, सजिनं सचेष्टम्,
भूर्छितो हि निषेष्टछदैव न सचेष्ट इति दुरुक्तता, विरुद्धनम् आत्मसाक्षात्
चाष्टम्, अभाषिणं विशिष्टपि वतुमसमर्थम्, वाचाढ्यायस्तृचयारेकैकत्रा
सम्मवाद् तद्वचनस्य दुरुक्तत्वं स्यात्, यत्र नभूक वचनेन विरोधमामर्ष्या
वत्यन्तमूकम्, आभाषिणम् अत्यन्तवचनप्रगल्भम्, अत्रापि दुरुक्तत्वं पूर्वंदव ।
अपेक्षाभेदेनैकैकदा शयानत्वातिजागरूकत्वादौनां सम्मशान् वस्तुतो नास्ति
दुरुक्तता, तथापि दुरुक्तमिव इव दस्यैवकाराधिकत्वाद् दुरुक्तमेव, मन्यते
नानाति क एवं मन्यते? इत्याकाङ्क्षायामाह—हे निन! यं पुरुर एकान्तवाद्
कदाप्रगृहीतं, तच्च निनस्य, मतम् अनन्तवर्मात्मकस्वरूपकृतेकान्तवादम्, न

नैव, मन्यते स्वीकरोति, चाद्यो द्वयवृत्तिनिरोधेनात्मस्वरूप भाषयन्त योगिन बाह्य
यनानसामुल्याभावाच्छयानम्, आत्मस्वरूपात्यन्तप्रकाशमपज्ञानवत्त्वादिज्ञा
गरकम् । अनिशायिनं यहिरिन्द्रियवृत्तिनिरोधमनोवृत्तिनिरोधोभयवारेण बाह्यान्त
रिक्ज्ञानसामुल्याभावादिनायिव, शुद्धात्मैकतान्त्र्येन परमयोगकाष्ठोपगतत्वेन
जागरं तत्तच्छरीरावच्छिन्नात्मस्वरूपत्वेन पित्रादिमन्त्रेनितदेउत्तादिमन्त्रावाप्य
त्वाद् सप्तशमि, यस्तुमिथ्याऽखण्डानन्दस्वरूपत्वेन पारिभाषिकमज्ञाविकल्पाद्
वीतसजम्, एव पुनरुक्तप्रथनादिषु ममतालक्षणमोहवत्तया मोमुहं, तत्परिपालना
दिचेष्टावशेन सहितम्, आत्मस्थापित्वेन विकल्प्यते परक्षायापराध्वाद् यनाभाषि
णम्, यत्र बद्धचनममुचितं तत्र वन्नीनि वचनमूकम्, परम्यामोहाधमुधै स्वरैर्य
द्वा तद्वा वक्तीति आभारिणमित्यथ प्रकारान्तरेण बापेशाभेदनानन्तर्धर्मात्मकज
स्तुनि सत्र वचन सूत्रमेव न दुहत्तमिति जैनमयं विजयव इत्यथ ॥ २८ ॥

कर्मणामनिकुटिला गतिर्विनैवापदर्शितत्वाद्—

न मोहमतिवृत्त्य उन्ध उदितस्त्रया कर्मणा

न चैत्रमपि बन्धन प्रकृतिरन्धभाजो महान् ।

अनादिभवहतुरप न च उध्यते नासकृत् ।

त्वयाऽतिरुटिला गति कुशल ! कर्मणा दक्षिता ॥ २९ ॥

न मोहमतिवृत्त्येति । 'हे त्रिन ! मोहमतिवृत्त्य कर्मणा बन्धनयया नोदाह
त, च-पुन, बन्धनमपि एक न, प्रकृतिबन्धमात्रो महान् एव असकृत् न
बध्यते इति न च हे कुशल ! त्वया कर्मणा अनिकुटिला गति दर्शिता इत्यन्वयः ।
मोहम् महद्भारममकारावलीकचितपरिणाम, यद्वा मोहवीथिकमत्रनिर्गमिष्यात्
परिणाममविरतिपरिणाम कयावपरिणाम च, अतिवृत्त्य अवाश्रित्य, कर्मणा
ज्ञानावरणीयादीनामविविधकर्मणा, यच्च दक्षितम्बस्य, त्वया त्रिनेन, न नैव,
उदाहृत प्रतिपादित, मिथ्यात्वा अविरनिकषाय-योयै किञ्च जीव कम वज्जातीति
त्रिनोपदश अत्र योगस्याग्रहणं कवलयोगजयययय परमनिवृत्तिस्थितिकत्याद्
विवक्षा, यद्वापलक्षणमावेन योगोऽपि विज्ञेय, च पुन, यच्चनमपि
कर्मबन्धोऽपि, नैकत्रिध न एकप्रकारक, अर्थमात्र - न एकप्रकारक एव यच्च,
किन्तु चतुधा, प्रकृतिबन्ध स्थितिबन्ध-रमबन्ध-प्रदेशबन्धमेवाद् यच्चानां
चातुर्विध्याद्, कर्मणा ज्ञानावारकत्वादिस्वभाव-प्रकृति, स्थिति कालाधार
णम्, रस-अनुभाग, प्रदश-दलसचय, यदुक्त—

“प्रकृति स्वभावे स्यात्, स्थिति कालाधारणम् ।

अनुभागे रसो ज्ञेय, प्रदुशो दलसन्धय ॥”

सत्य कर्मणामिति सम्बन्धीयम्, एषु चतुर्ध्वजेषु मध्ये को महानित्या-
काश्रुयामाह—प्रकृतिबन्धभावो महानिति-प्रकृते-ज्ञानाद्यावारकत्वादिस-
मावन्त्य ध्वजभावे-कममि अहमसात्करणम्, महान-अवल, कुतो महात्वमित्या-
काश्रुयामाह-अनादीत्यादि-एष अतन्तोपवर्जित प्रकृतिबन्धभाव, अनादे,
भवस्य-समारस्य हेतु, कमणा ज्ञानाद्यावारकत्वस्वभाव मति जीवगुणानां
“याघातमन्तश्च ससार स च प्रवाहापभयानादे, ननु कथं सत्त्वं ध्वजेऽनादि
भवहेतुता समवेदित्यत आह-अन्वेत्यादि । असत्त्वं वारंवारं, न ध्वजते
कर्मभित्ता-शशस्त्रिरात्मसात् न विद्यते, इति न च नैव, अभात् वारंवारं
प्रकृतिबन्धो भवतीति भाव । हे कुशल ! अतिनिपुण ! कमणामतिकुटिला गति,
त्यया भवता जिनेन, गदिता कथितेत्यर्थ ॥ २९ ॥

जिनदर्शितकर्मोदयप्रकारानुपदगयति—

इहैव परिपाकमेति विहित परे रा भवे

भवेऽपि न भवेऽस्ति नैव न भवत्यमौ प्रागपि ।

कचिद्य कृतमन्यथा फलति सर्वैरान्यथा

अन्यमिह चोदित सुकृतमष्टमङ्ग त्रया ॥ ३० ॥

इहैवेति । “विहितमिहैव परिपाकमेति, वा परे भवे[परिपाकमेति] भवे
भवेऽपि नास्ति, असौ प्रागपि न भवति नैव, कचिद्यान्यथा कृत सवैवधायका
फलति च [पुन] त्वया इह सुकृतमष्टमङ्गमत्र ध्वजमुदेनम्” इत्यन्यथः । विहित
मिथ्यावादिना कृत कम इहैव यमित् भवे इति तस्मिन्नेव भवे परिपाक
फलप्रदानसामुत्तरम्, उदयमिति यावत्, एतन्नि प्रप्रेतेति पठद्वय एव फलोप
भोगो भवतीत्यर्थ, अत एवोच्यत—“अधुमपुण्यपापानामिहैव फलमश्नुते ।”
इति, वा भयवा, परे परामिन्, अब, अमान्तरे परिपाकमतीति सम्बन्ध, कुत ?
ध्वजोदयमष्टवर्णिनालात्मकावाघाकालस्य नासाविधत्वात्, यद्वा इह जन्मनि
कृत्वापुष्कर्म परमव एवोदयमायाति नास्ति न भवे इति तदपेक्षया परमवे एव
परिपाकमतीति सावधानेनयापि व्याख्येयम्, भव्यनावता कृतस्यैव कमण फलमुप
वर्णितम् एष सति मसारस्य प्रायमिरोत्पत्तौ पुरा कर्मणोऽश्रुतत्वात् कथं तदुप-

भोग इत्याशङ्क्यामाह—भवे ससारे, भवोऽपि प्राथमिक उत्पादोऽपि, नास्ति न विद्यते, तत्र हेतु—प्रवाहतोऽनादिर, तदेव दर्शयति— असौ समार, प्रागपि पृथक्कालेऽपि न भवति न विद्यते इति नैव, तथा चानादिरय कय प्रथमत एवोत्पादमाह स्यात्, ननु यादृश कर्म कृत तादृशमेव भुज्यते उता यथापि ? इत्याशङ्क्यामाह—वचित् वचित् स्थले मनुष्यमवा-
दास्तिथ, अन्यथा कृत मशातादिरूपेण भोग्यतया बद्ध कर्म, सर्वथैव सर्वप्रकारेणैव भवपरिचितनादिना भिद्येनैव प्रकारेणेत्यथ, अथवा पञ्चकाली मप्रकारभिन्नप्रकारेणैव, फलन्ति गुभाश्रुमफलान्यतरफलोपभोग जनयति यथा नरभयादौ बद्धमशातादेदनीय कम देवभये शातारूपेण भुज्यते, एव शाता-
वेदनीय कम नरकभयऽशातारूपेण भुज्यत, अथवा निकाचितावस्थामप्राप्त कर्म सामग्रीवशादन्यथापि भुज्यत इत्यथ, च पुन, इह कर्मविचारे, सुदृढत उक्त्येत कृत कम, उत्कर्षो ह्यत्र कर्मणा मूलभद्गणनया गाढतमवधनात्मक निकाचितावस्थया च बोध्य, तत्र प्रथमे अष्टमहूय शानातरगापद्वानावर-
णावबदनीयमोहनीयाऽऽयुनाम-मात्रा-ऽन्तरायमंदात् अष्टविध कम भरति, नातोऽधिका कर्मणा भेदा भवन्तात्यथ, द्वितीये तु-अत्र-ध्य पादशफलप्रवृत्तन बद्ध तादृशमव फल तद् ददति, नान्ययेत्यथ, एव स्वरूपेण त्वया ह जिन ! भवता उदित निरूपितम् । पृताशकर्मफलोपदक्षने जिनमन्तरेण क प्रभुरित्यथ ॥ ३० ॥

हे वीर ! यथातुराश्वतुरा कटुतरमप्यौषध रोगोपशमननिदानमिदमिति धिया तदुपदर्शक वैद्यावतसक सेवन्ते तथा घोरमपि तपो भवरोगशान्तयेऽद् इति धिया तदुपदर्शक भवन्त भजति भवरोगारण्णा भग्या इत्युपदशयति—

कृपाकृश इवोक्तान् यदसि वीर ! घोर तपो

भगार्तिपरिविह्वलस्तदिति शान्तये सेत्यसे ।

अमाग्मयानुद्धयस्तु भयरोगशान्तौ पर

निदानमिद दृष्टदोषमधीरितास्वन्सुतैः ॥ ३१ ॥

कृपाकृश इवेति । “हे वीर ! कृपाकृश इव [त्वं], यद् घोर तप उक्तवान् भमि तद् शान्तये इति भगार्तिविह्वलै सेत्यसे, भवरोगशान्तौ दृष्टोप निदानमिद असारभवबुद्धय परे तु त्वसुतै अवधीरिता ’ इत्यन्वय ।

हे धीर ! “विदारयति यत् कम, तपसा च विराजते । ततोवीर्येण युक्तश्च,
सस्माद् धीर इति स्मृत ॥” इत्यादिना निरुध्यमान ! वरमाननीयप्रणेनृतया
मञ्जोपकारिन् ! भगवन् !, कृपाकृश इव कृपा-दया, तथा कृपा इव सूक्ष्म इव
दयाशून्य इवन्त्यथा, यथा निदयो जनो दुःखमकुलतया कष्टकरणीय करणीयमु
पदिशति तथेत्यथ, यद् बुद्धिविशेषगोचरम् धीर अतिरूपमार्थ, तप
माञ्जोपवासादिकम्, उत्तमानसि कथितमानसि, तद् यष्ट्यन्देनोद्दिष्टं तप,
ज्ञान्तये मरोगोपशमनाय, भवति इति इत्येवं धिया, भवतिपरिविहृत्यै
अरक्ष-सत्तारक्ष, समारात्मकरोगस्य वा भार्ग-धीन, तथा पारत-विहृत्यै-
व्याकुलीभूता-त-करणैर्भक्ष्यपन, से-यसे स्रव-पूमादिमिन्द्र सेवितो भरति,
तुष्टादो त्रिदोषादगमनाय तदपाह-मरोगशान्तौ समारात्मकरोगोपशम
नविधौ, दृष्टदोष शक्तदोष, निदानमिध यथा रोगोपशमनविधौ वक्ष्यमानमपि
दोषग्रस्त निदान निराकृत भवति तथा अस्मादभयपुष्टय असार-विनिधयी
ज्ञाननकयेन रोगमन्त्रो य, भय-समार, तत्र बुद्धि-यज्ञादिक कृत्वा स्वगादिकं
प्राप्त्याम इत्यादिका अनियेषां स तथा, रोगसह-भवरमिन्द्र इत्यथ, परे परतै
मिका, त्यस्तुतै निगदिष्यप्रशि-यादिभि, अयधीरिता निराकृता भवन्ति
स, भवरोगरमिका भवत कर्षकारम-यान् वाह-रोगरहितान् कुयुरिति
पराजिता इत्यथ ॥ ३१ ॥

अनन्वगुणनिधानस्य विनप्रधानस्य कतिचिन्वि गुणा सर्वथा न्योतुमशक्या,
अथापि ममापमायास्त परेग्रहीत्यावदनाय पृथ्वीकृतोद्भवितो मृगीया द्वात्रिंशिका
हरिणाकृतानुरजिता तमपग्रहयो विदधानि—

, अविदितगुण ! न्योतु क. स्यात् प्रमेयगुणानपि

त्रिभुवनगुरु किन्त्वेनाह तत्र स्तत्रचापल ।

न तु गणयितु चान्यापात नय स्वहितैपिणा

तमपि समुदितानन्द चेतो मयेत्यनुरर्तितुम् ॥ ३२ ॥

अविदितेत्यादि । ‘ह अविदितगुण’ तव प्रमेयगुणानपि न्योतु त्रिभुवनगुरु
क स्याद्” इत्यन्वय । ह अविदितगुण’ अविदिता परिपूर्णतया यथाय-
तया च न ज्ञाता गुणा यस्य सोऽविदितगुण, तत्सम्बोधने ह अविदितगुण !

जिन', तद्य भवतो जिनस्य प्रमेयगुणानपि चास्तथा गणनीयान् गुणानपि
 वनियवानपि गुणानिति भाव आस्तामप्रमेयगुणगण इत्यपिना सूच्यते, स्तोतु
 सवाहनया स्तुतिविषयान् क्युम्, त्रिभुवनगुरु भुवनत्रये गौरवशाली, क
 स्यान्? कोऽमवन्तो जन स्यान्? अथात् कश्चिदपि न । यद्वा—“अविदितगुण”
 इति प्रथमाम्यन्तम् “व्यत्यये” उग्र वा [१३५६] इति सेलुह, त्रिभु
 वनगुरु' इत्यस्य स्थाने 'त्रिभुवनगुरो' इति 'त्रिभुवनगुरो' इति वा
 पा' तथा च 'हे त्रिभुवनगुरो' तत्र प्रमेयगुणानपि अविदितगुण क स्तोतु
 स्यान्? इति 'हे जिन' त्रिभुवनगुरो तत्र प्रमेयगुणानपि अविदितगुण क स्तोतु
 स्यान्' इति चापय, ह त्रिभुवनगुरो' अविगेषण सर्वेषां हितोपदशकम्बन
 भुवनप्रथमिभिरु' हे जिन' यद्वा तीर्थद्वारत्वेन भुवनत्रयेऽपि गुणगणगरिष्ठ । ह
 भगवन्' तत्र प्रमेयगुणानपि अविदितगुण अविदिता—असर्ववत्त्वन सपूर्ण
 तथा न ज्ञाना, गुणा—जिनगुणा येन तादृश क कोऽसर्वज्ञो जन, स्तोतुम्,
 स्यान् प्रमेयन्, कश्चिदपि नस्यथ ; परमाम्यये—ह जिन' इति प्रकरणप्राप्तम्
 'त्रिभुवनगुरो' इति तत्र इत्यस्य विगेषणमन्यत् समानम्, तथा च जिनस्य
 प्रमेयगुणान्तवनऽपि यदि न कोऽपि समधर्महिं अप्रमेयगुणस्तुतिसमधम्य चर्चैत्र
 कस्यथ । न-त्रै तर्हि भगवा क्रियमाणय जिनस्तुतिरपि न यथार्था तद्वृणस्तुति
 रिति वृथा प्रयामोऽयमिति तदस्यादाहो मनमिहस्य पृच्छति—किञ्चित् । उत्तर
 यति—अहमेव निद्वसनदिवाकर णव, स्तत्रचापल मये—जिनगुणस्तुती,
 चापल—वालवद् यलावद्ममिगृह्य प्रवृत्तिशाली । ननु किमिय चपन्ता जिनस्य
 गुणान् गणयितुमात्ता? आहाम्बिन् किमप्यन्यन् कनुमित्याकाङ्क्षाया
 मुत्तरार्धमाह—न तु गणयितुमित्यादि । 'स्वहितेषिणां चेत्तोऽ-यापानं समुदिता
 नम् च [यथा स्यान् तथा] स्वयि नय इति अथा अनुयतिंतु [चापलोऽस्मि]
 न तु [जिनगुणान्] गणयितुम्' इत्यन्वय । स्वहितेषिणा आत्मकल्याण
 भित्तापुत्राणां जनानां, येन मन, अन्यापान जिनभिन्ने गमनाभाववद्,
 समुत्तिनातन्द समुदित—समुपवृत्त आनन्दो यस्य तादृश च यथा स्यात् तथा,
 त्रयि भवति जिने, नय प्रापय इति ण्तस्यान् कारणान्, मया निद्वसनदिवा
 करेण, अनुयतिंतु अनुसरणाय, मग्नर्कमयदनुसरणाशमित्यथ, न तु गणयितु
 न तु जिनगुणान् गणयितुम् । अनया स्तुत्या जिनगुणगणने भवतु या मा, मम
 मनस्तु तदङ्कगन्ध्याभितानुदया परम्परया परमहितमवाप्स्यतीत्यथ । हरिणी

वृत्तमिदं च सल्लक्षणम्—“नसमरमग्ग मः पद्दयदैइयैइरिणा मता”
इति ॥ ३२ ॥

अथप्राचुर्यका-ता स्तुतिरिरयमनया सिद्धमेनप्रगीता,

द्वात्रिंशत्पद्यमानाविभजनघटना चैकत्रिंशत्पुपता ।

तत्रेय या तृतीया बहुयुगमल्लिता धीविजयनेमिसूरीधर-

व्याख्या छारण्यसूरेमननपरिणता मोददा स्याद् बुधानाम् ॥ १ ॥

इति तपोगच्छाभिपत्ति शासनसम्राट्-सर्वनम्रम्बतत्र-धीविजयनेमिसूरीधर-

पहालङ्कारेण व्याकरणयाचस्पति-शास्त्रविदारद्-कविरप्रेति पद्दाल्लुतन

धीविजयल्लक्षण्यसूरिणा त्रिरिचिता त्रिरणारलीनाभी

तृतीयाद्वात्रिंशिकाव्याख्या समस्ता ॥

ॐ

स्वना

द्वात्रिंशिका-२ श्लोक-३

यस्तुत ‘शतमुत्त इति स्थाने ‘शतमरत्न’ इति पाठ सम्प्रगाभाति ।
शतमल्ल-इ-दः । शेषं सुगमम् ।

[आ २ श्लोकना लावार्थमा फलु नतमस्त ओटवे छन्द अर्थ समञ्च देवो]

॥ ॐ अहं नमः ॥

विक्रमादित्यभूषप्रतिबोधक—सूरिपुरन्दर—तार्किकशिरोमणि—
श्रीसिद्धसेनद्विवाकर विरचित तृतीय द्वात्रिंशिकानो

भावार्थ —

कर्ता-पन्थासल भट्टारान् श्रीमुग्धीपरिग्रह गणिवर्ध

मन-यपुदपोत्तमस्य पुरपोत्तमस्य क्षिता—

यचित्यगुणसात्मन प्रभवविक्रियावसन ।

प्रसादविक्रितस्मृतिगणयितु मतिप्रोद्गम,

सख किल विवस्त्रुरस्मि पुरहूतपीतामन ॥ १ ॥ [पृष्ठी]

અભિન્ય ગુણને પામે (સામાન્ય માનવીની કંપનામાં પણ ન આવી શકે એવા અનુપમ ગુણના ધારક), પ્રભવની-જન્મપરંપરાની વિનંદ ક્રિયાના માર્ગરૂપ (જન્મપરંપરાનું નિવારક જે દર્શન જ્ઞાન અને ચરિત્રનું પરિશીલન, તેના આઘ પ્રવર્તક) ઇન્દ્રોએ જેના આત્માની ભૂરિ ભૂરિ પ્રશંસા કરી છે તથા અન્યે માનેલ પુરુષોત્તમથી જિજ્ઞાસુ (લોકપ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમથી-વિષ્ણુથી અથવા અન્યે માનેલ દશરથી જે જીવ જ છે) આમ છતાં જે પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે (કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણો કરીને જીવરાશિમાં સર્વોત્તમ હોવાથી જે યથાર્થ પુરુષોત્તમ છે) આવા વીરવિભુની કૃપાથી જ સ્મરજીવશક્તિવાળો હું [સિદ્ધસેનદ્વિવાકર] બલેડા ગુણોનું પુનરાવર્તન કરવા માટે તે જ વીર જિનેશ્વરનું પ્રતિભાવિકાશક ગુણુગાન કરવાની ઇચ્છા વાળો છું (૧)

व्यलीकपमनव्यकैर्हितपरिधमच्छमि—,

निरागमि सुखोन्मुखे जगत् यातनानिहुरै ।

अहो चिरमपाहता स शम्भामिभिर्वादिमि—,

स्वदाशयकृतादरास्तु वयमव धीर ! स्थिता ॥ २ ॥

અમલ્ય માર્ગના નાયક, અમારો પરિશ્રમ જીવોના દિતને માટે છે આ રીતે
માયાવૃત્તિથી જગતને સમજાવનારા (યજ્ઞમા હોમેવ પશુ વગેરે મરીને
સ્વર્ગમા જાય છે માટે આ અન્નમેધાદિક યજ્ઞનો પરિશ્રમ તે તે જીવોના
દિતને માટે છે ઇત્યાદિક સમજાવનારા) સાધુજનના દેવી, યુગ્મિ વિકળ
જોવાનારા અને નિરપરાધી તથા મુખના પિપાસુ પ્રાણીઓને વિષે નિર્લય
એવા એકાન્તવાદીઓની લાભાકાળ મુદ્દી અમે વિદ્વજ થયા હતા હવે
હે વીર! આપના શરણમા આ રવાળા એવા અમે [કૈનો] મુખ્યવસ્થિત
(સ્વસ્થ) થયા છીએ (૨)

મનાદિનિધન ક્ષિત્ ક્ષિદનાદિદુરેદવાન્,

પ્રતિસ્થમવિદોષજ મનિષનાદિવૃત્ત પુન ।

મવચ્ચસનપજ્જરોડ્યમુદિતશ્ચયા સો યયા,

તથાયમમથો મવચ્ચ જિન! ગમ્યતે માન્યયા ॥ ૩ ॥

બ્યસનવાળી વસ્તુની જેમ અનેક વખત ગ્રહણ કરાતો હોવાથી બ્યસન-
રૂપ તથા પાજરાની જેમ બંધનમા ગાખનાર હોવાથી પજ્જરરૂપ એવો
સમાર હે જિન! આપે કોઈ ઠેકાણે (અભવ્ય જીવમા) અનાદિ અર્જન
કોઈ સ્થળે (ભવ્ય જીવમા) અનાદિ માન, અને પ્રત્યેક પ્રત્યેક પ્રાણીને
આશીને સામાન્યતા જ મમરણથી પૂછ આપે જે રીતે અમેને કહેવ
છે તે રીતે આ બ્યસનમય ભવપજ્જર અપેના બેઠી ઉત્પત્તિવાળો અને
ઉત્પત્તિથી રહિત એમ ભવસ્વરૂપી બધુાય છે પરંતુ એકાન્ત ઉત્પત્તિ વાળો
મા એકાન્ત ઉત્પત્તિવિનાનો નહીં (૩)

જગત્યમુનયન્યયામ્બુદયવિક્રિયાવપિ ચ,

સ્વતઃપ્રગુણદ્રોપમામ્પવિપમાણિ મોયાન્યપિ ।

ત્રિયાષ્ટલવિચિત્રતા ચ નિયતા યયા મોગિના,

તયા સ્વમિદમુજ્જવાનિહ યયા પરે શરત ॥ ૪ ॥

સાચી શિખામલ આપીને આશ્રિત જનોને ક યાત્રામય પોતાના માર્ગ
તરફ હર્ષ જનાર એના હે ભગવન્! હિનતિ અને અવનતિવાળા તથા મ્વતત્ર
(ઈશ્વરાદિકની પ્રેરણા સિવાય) ગુપ્ત અને દોષની સમાનતા અને વિષમતાવાળા
સ્વકૃત કર્મના જે જ્ઞો અને કમ ભોગવનારની નિયમિત જે ક્રિયાફલની
ત્રિચિત્રતા આ જગતમા જે ગીતે છે તે જ રીતે આપે જલાવેલ છે આ
આબતમા પરવાદિઓ નિદ્રા લે છે અથાત્ તે સ્વરૂપે તે કહી શકતા નથી. (૪)

મનીલ નિયતજ્યૈઃ સ્થિતિ મિનાશમિધ્યાપયૌ,
નિસર્ગશિવમાત્મ માર્ગમુદયાય ચ મધ્યમમ્ ।

॥ ૫૫ ॥ દુરનુદિતોઽયમભિધાનરુદ્રાશયા-

મધામિવ મહોરગો દશતિ દુર્ગંહીનો યત ॥ ૫૬ ॥

હે ભગવન્ ! નિયમિત વિરૂઢનાવાળા એવા એકાન્તસ્થિતિ અને એકાન્ત
મિનાશના મિધ્યામાર્ગને તણને સ્વભાવથી મગલમય એવા મધ્યમમાર્ગને
ઉચ્ચને માટે આપે કહેલ છે આજ માર્ગ શબ્દની કટુતાવાળા રુદ્ર
આશયથી અવિરિએ સેવવામા આવે તો અદિત કહે છે જેમ વસન્ત
ઋતુમા અવિરિમર પકડે તો સર્પ પકડનારને ડાબે છે તેમ (૫)

જગદિતમનોરયા સ્વયમનાટ્યપ્રીતય ,

જૂતાપનિરૂતાદરાશ્ચ ત્રિરૂતોમ્નુ સે પનં ।

ગુણશ્ચ ! પરિમૃગ્યમાણઽયથ સ્વનીતે પરે,

ત્વમેષ તુ યથાવચાદગુચિરથવિક્ષિરૂત ॥ ૫૭ ॥

જ્યારે-જગતના દિગ્ગની કામનાવાળા સ્વય સ્ત્રી-પુત્રાદિકની પ્રગટ
પ્રીતિવાળા તથા પોતાના દુ ખનુ નિવેલન કરતા એવા જીવોની કરેલા કર્મનુ
આ કૃણ છે' જેમ જોવી ઉપેક્ષા કરનારા અને પોતાની નીતિને અનુસારે
પોતાના જેવા જ ક્ષુદ્રજન્મનુ અન્વેષણ કરનારા એવા પરવાદીઓ છે,
ત્યારે-હે ગુણશ્ચ જિનેશ્વર વિષુ ! આપ જ યથાર્થવા ા પવિત્ર છો અને
પરાર્થતત્ત્વ અને મોક્ષને સમજનાર જીવોથી આલે કરાએલા-સ્વીકારા
એવા છે (૬)

પ્રવૃત્ત્યપનયમ્બત પગદ્વંશાન્તપન્મધ્યથ,

વિરામજ્જુલ્હણસ્વમકરોમ્નદન્ત મ્બનમ્ ।

જનાનુમુત્તિષ્ટાટ્વસ્ટ્વસાસ્ત્રપ્રાનિમા ,

પ્રવૃત્તિપરમાર્થમેવ પરમાપમાહુ પરે ॥ ૫૮ ॥

જ્યારે-લોકોને મીઠું લાગે તેવું જોઈનારા અને યુવાનોને અધિકર
કપોલકાં પત લાવોને જણાવનારા એવા પરવાદીઓ 'પ્રવૃત્તિ જેવું મુખ્ય
કૃણ છે તેને જ પરમાર્થ કહે છે' ત્યારે-હે વીર ! નિવૃત્તિરૂપ દૃઢ સ્વરૂપ
લક્ષણવાળા એવા આપે પ્રવૃત્તિદ્વારા દુર્ગતિ મમનથી ઘેરાયેલું અને

વ્યથાવાળુ એવું જે જગત છે તેને વચ્ચા આપે મોક્ષના ઉત્સવવાળું કર્યું
અર્થાત્ આપે આપના શાસનકાળમાં કેઈ જીવને મુકિતમુખ અપાવી, તેના
ઉત્સવવાળું વિશ્વ કર્યું (૭)

ઋચિદ્વિયનિપક્ષપાતગુરુ ગમ્યતે તે વચ્ચે ,

સ્વમાવનિયતા પ્રજા સમયતપ્રવૃત્તા ઋચિત્ ।

સ્વયં જૃતમુજ ઋચિત્ પરજનોપમોગા ધુનઃ,

નં યા વિજાદવાર્ ! દોષમલ્લિનોઽમ્યહો વિસ્મય ॥ ૮ ॥

હે વિરાદવાદ !-(નિમળ અનેકાન્તવાદવાળા દે બચવન !) કોઈ
સ્થળમાં-નિયતિના પક્ષને અનુસરનારા (નિયતિને જ મુખ્યતા આપનારા)
તથા કોઈ સ્થળમાં-સ્વભાવથી નિયમિત કાર્ય થાય છે (સ્વભાવની જ
મુખ્યતાથી કાર્ય થાય છે), કોઈ સ્થળમાં-કાળને અધીન કાર્ય છે (કાળની
જ મુખ્યતાથી કાર્ય થાય છે) કોઈ સ્થળમાં-પુરુષાર્થથી કાર્ય થાય છે
(પુરુષાર્થની જ મુખ્યતાથી કાર્ય થાય છે) વળી કોઈ સ્થળમાં-પૂર્વજન્મના
કરેલ કર્મથી કાર્ય થાય છે (પૂર્વજન્મના કરેલ કર્મની જ મુખ્યતાથી કાર્ય
થાય છે) એવા આપના વચનો એવામાં આરે ॥ આ રીતે એકેક વાદને
આપે મુખ્યતા આપી છે છતાં પણ એકાન્તવાદના દોષથી આપ નિર્દોષ
છો એ જ ખરેખર આશ્ચર્યની વાત છે [વિવક્ષાએ થી તે તે વા ની
મુખ્યતા આપવામાં આવે તો પણ કોઈ દોષ લાગુ પડતો નથી] (૮)

પરસ્પરવિલક્ષણાશ્ચ ન ચ નામરૂપાદય ,

ક્રિયાપિ ચ ન તાનનીત્ય ન ચ સ ક્રિયૈકાન્તત ।

નિરોધગતયસ્ત ઇવ ન ચ વિવિધ્યા નિશ્રયા

નિમીલિતચિહ્નાર્ચનં ઝગદિદ ત્વમોમીશ્વિતમ્ ॥ ૯ ॥

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર વસ્તુ પરસ્પર એકાન્તભિન્ન
નથી પરંતુ કથાયત્ તાત્કાલ્યને પામેતી છે નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને
ભાવવિના ક્રિયા પણ કોઈ શક્તિ નથી અર્થાત્ ક્રિયાને પણ તેની સાથે
કથયિત્ તાત્કાલ્ય છે નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને ભાવ કેવલ ક્રિયાથી જ છે
એમ નહીં, કિન્તુ જ્ઞાન સહકૃત ક્રિયાથી છે કેવલ સક્રિય એવા નામાદિ
કર્મને રોકનાર નથી અર્થાત્ જ્ઞાન સહિત હોય તો જ કર્મને રોકે છે ક્રિયા-

વિનાશુ જ્ઞાન કર્મને રોકી શકતું નથી અર્થાત્ જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને મળે તો જ કર્મ રોકી શકાય છે હે ભગવન! આ રીતે ઉપદેશ આપીને બંધ નયનવાળુ જગત્ આપે શુદ્ધ નયનવાળુ કર્યું (૯)

न कश्चिन्पि जायते न च परवमापद्यते

प्रतिकर्णनिरोधज-मनियताश्च सर्वा प्रजा ।

ए एव च समुद्भव स विलय प्रतिस्व च तौ

तत्रાપરમિદ્ મનસ્વનસ્તૈર્નિશ્ચાત્ત વચ ॥ ૧૦ ॥

કોઈપણ પૃથ્થિ મર્ચયા અસત્-બીજકુલ હતો જ નહીં અને ઉત્પત્ત થાય છે એમ નહીં કોઈપણ પૃથ્થિ પૂર્વના તમામ સ્વરૂપને ઊડીને નવા જ સ્વરૂપને પામે છે એમ પણ નહીં પરંતુ પ્રત્યેક પૃથ્થિ ક્ષણે ક્ષણે અમુક સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને અમુક સ્વરૂપે વિનાશ પામી રહ્યા છે ઉત્પત્તિ પણ વિનાશ સ્વરૂપ છે (જેમ કપાળ-ક્રીડની ઉત્પત્તિ તે ઘડાનો વિનાશ છે) પ્રત્યેક વસ્તુમા ઉત્પત્તિ અને વિનાશ રહેલા છે હે ભગવન! આપનું આવું બીજું પણ વચન પ્રમાદરહિત પકિત જનોએ હૃદયના ઉડાણુમા દૃઢ રીતે સ્થાપન કરેલ છે (૧૦)

पृथक् न भवहेतुरस्ति न च मोक्षरथो भ्रम ,

प्रसूतिरपि जायमानमनितोऽस्ति मान्या न च ।

મિથિતર્ગમનમુચ્ચતિ-યસનમિષ્ટયો કુદય-

જાતેસનવચદ્વપ્તમપરે પ્રવદ્ત ત્વયા ॥ ૧૧ ॥

સમારનું કારણ સંસારથી તદ્દન બિન નથી, કારણ કે-સંસારમા જ તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે તેની જ રીતે લોભાથી (કર્મના કળોને ભોગવનારથી) તદ્દન બિન સંસાર નથી, કારણ કે-ભોજના વોરેના સમૂહરૂપ સંસાર ઉ ઉત્પત્તિ પણ ઉત્પન્ન થતી વસ્તુના જ્ઞાનથી તદ્દન બિન નથી કારણ કે-પ્રવાહરૂપે વસ્તુ નિર્વ્ય છે એવી જ રીતે મિથિતિ ગમન ઉત્કર્ષ વ્યસન-સકટ યજાદિ અને શુદ્ધિ પણ પ્રવાહરૂપે અનાદિ હોવાથી તેના જ્ઞાનથી તદ્દન બિન નથી હે ભગવન! અન્ય તીર્થાઓએ પૂરે નહીં કહેલ આવું સ્વરૂપ આપે જ પ્રતિપાત્ન કર્યું (૧૧)

સ્વભાવનિયતસ્વયા જિન ! ન કશ્ચિદામોલ્લ-

સ્તવમેવ ચ પર હલામ પરમાર્થતત્વાયિનામ્ ।

અસંભવમનાશમેકમમિતપ્રયસ્થાનિન,

યથેતમવદસ્તથૈવ પરમામતાઽસ્વાત્મન ॥ ૧૨ ॥

હે જિન ! સ્વભાવની નિયત એવો કોઈ પણ આત્મા આપે કહ્યો નથી (આ આત્મા ન પણ સ્વભાવવાળો જ છે આ આત્મા સર્વશ સ્વભાવવાળો જ છે આ આત્મા સામાન્યજીવસ્વભાવવાળો જ છે આ આત્મા પરમાત્મા સ્વભાવવાળો જ છે એ ગીતે સ્વભાવ નિયત આત્મા આપે ક્યાં નથી) આપ જ પરમાર્થતત્ત્વના અર્થાજ્ઞોને મનોહર છે ઉત્પત્તિ અને વિનાશથી રહિત એક, અમિતસ્થાનમા ધ્વિનિવાળો આત્મા આપે જે રીતે કહે ન છે તે જ રીતે આ આત્માની પરમાત્મસ્વરૂપના છે અર્થાત્ આનો આ જ આત્મા પરમાત્મા પણ થઈ શકે છે (૧૦)

પૃથક્ ન વ્યવનાદયો ન ચ પરસ્પરૈકાલમક્ય,

ન કુદ્ધિરપિ તામનીત્ય ન ચ વદ્વવા કુદ્ધય ।

અમાલ્ય ન ચ ચૈતનાન્તિ સુસ્વદુ રમોદોદયા-

નલુક્તમિદ્ધ નામ ન જિન ! વિગાદર્ધીર વચ ॥ ૧૩ ॥

પરમાણુપુજ પરમાણુ રી (એકાન્ત) ખિન નથી તેમ જ (એકાન્ત) અભિન નથી. અવયવી વગેરે અવયનાદિકથી (એકાન્ત) ખિન નથી તેમ જ (એકાન્ત) અભિન પણ નથી. પુજ અને અવયવી વગેરે પદાર્થ સિવાય કુદ્ધિ કોઈ શક્તિ નથી (પદાર્થ વિના નિરાગળન જ્ઞાન કોઈ સમ્પત્તિ નથી) કુદ્ધિ છે તે પુજ અને અવયવી વગેરેમા રહેનાર નથી તેમા રહે છે એમ જો માનીએ તો તે પુજ અને અવયવી પણ ચૈતન થઈ જશે, અને એમ થવાથી જડ અને ચૈતનના વિભાજનો વિલોપ થશે મુખ્ય ૬ પ અને મોહ સિવાય ચૈતન્ય નામની વસ્તુ કોઈ નક્કી નથી હે જિન ! આપનું આલુ ગંધીર વચન અસાની જીવોને તો અસંગત જેવું લાગે, પરંતુ વિચાર શી ન પુરુષોને મન તો સંગત અને સત્ય જ છે (૧૩)

સમૈવ પુરુષ રપશ્ચ ન વિનાતિરમ્બુદ્ધતિ-

ન નામ મતિમાદૃયં ન નિર્કુર્નિર્ન નામાર્નયમ્ ।

ઋતં વિતથમેવ શુસિરંથ વા તપ વિલિખથ,

વિમુક્તિમપિ વાચમાલ્ય ન ચ તત્તયા નાન્યથા ॥ ૧૪ ॥

હે ભગવત ! પુરુષ સ્વપ્ન-પ્રાણી પ્રત્યે ક્રોધ કરનાર વ્યક્તિ ક્ષમા-ક્ષમા જ છે (શુભાશયથી ક્રોધ કરનાર વ્યક્તિની ક્રોધપરિણતિ ફક્ત ક્ષમા ગુણરૂપ છે) એ રીતે આપ પ્રતિપાદન કરો છો. પુરુષ સ્વપ્ન' એ વ્યક્તિનો નિર્દેશ હોવાથી 'ક્ષમૈવ એન જ લે ક્ષમાવાન્ એવ' એવો નિર્દેશ કરવો બેઈએ, છતાં ક્ષમૈવ' એમ બે કહે છે તે 'પર્યાયાર્થિક' નયની મુખ્યતાને આશ્રીને છે અથવા 'પર્ય ક્ષમ ન એ પાઠ માની લઈએ તો એનો અર્થ-હે ભગવન્ ! શિષ્યાદિકમા શુભાશયથી કરાતા ઉત્કટ રોષને આપ ક્ષમા જ છે એ રીતે કહ્યો છો અમ્યુક્તિ-નિશિષ્ટ ઉત્પત્તિ (જવને કેવલ્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) તે વિજ્ઞાનિન-વિકૃતિ નથી (અર્થાત્ એ તો સ્વભાવસિદ્ધ જ જવનું સ્વરૂપ છે) અતિમૃદુતા-ક્રોમળતા એ માન નથી એમ નહીં (અશુભ લાવનાથી સામાને ૬ વશ કરી શકુ છું એવા અભિપ્રાયપિકથી અતિમૃદુતા બે બતાવાય તે ફક્ત માન જ છે) સરળતા એ દભ નથી એમ નહીં (અશુભ આશયથી સામાને છેતરવાની શુદ્ધિથી જ્યાં સરળતા બતાવવામા આવે ત્યાં તે સરળતા ફક્ત દભ જ છે) એ રીતે આપ કહ્યો છો તથા સત્યવચનને (પરને પીડાકારી હોય તો તેને) આપ અસત્ય જ કહ્યો છો ગુપ્તિ-કાયાદિકને જોપવી રાખવી તથા તપ કરવો એને પણ આપ પાપ જ કહ્યો છો (જેમ બગલો માછલી પકડવા કાયાને જોપવી ઉભો રહે છે તો તે બગલાની કાય ગુપ્તિ ફક્ત પાપરૂપ જ છે તથા સજુને મારવા માટે વિશિષ્ટ શક્તિ મેળવવા કોઈ તપ કરે તો તેનો કરાતો બે તપ તે ફક્ત પાપરૂપ જ છે) વિશિષ્ટ ત્યાગને (વિનયરતની જેમ બાહ્ય સાધુતાને) આપ બંધન જ કહ્યો છો

આ રીતે દેખાતી વસ્તુને તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપે અપેક્ષાએ થી આપ પ્રતિપાદન કરો છો. ખરેખર એ વાત સત્યજ છે કારણ કે-જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે દેખાતી હોય તેના કરતા અપેક્ષાએથી વિપરીત સ્વરૂપે ન હોય તો તે વસ્તુ તે સ્વરૂપે પણ હોઈ રહી નથી

[આ શ્લોક ગંભીર અર્થવાળો છે અમારા ક્ષયોપશમ પ્રમાણે અર્થની સંકલના કરેલી છે] (૧૪)

ન કશ્ચન કરોતિ નાપિ પરિમુચ્યતે કેનચિ-

જ વેદમપિ વિચિદ્રસ્ટિ ન ચ ન ક્રિયામૂલય ।

મવાસ્ય ચ મવાતરં વસતિ કશ્ચિદમ્યેતિ ચા,

મતિં ન ચ વિના મવોઽસ્યમવ નિશ્ચિત તે વચ ॥ ૧૫ ॥

કોઈ પણ જીવ કાઈ પણ કાર્ય કરતો નથી માટે કર્તા નથી કોઈ પણ જીવથી કાઈ પણ ભોગવાતું નથી, માટે ભોગ્યનો અભાવ હોવાથી ભોગ્યા પણ નથી કોઈ પણ વસ્તુસેવ નથી માટે સેવનો અભાવ હોવાથી માતા પણ નથી. કોઈ પણ વસ્તુ અગ્નિત્વવાળી નથી તેથી સત્તા નામની પણ વસ્તુ નથી પચન પઠન વગેરે ક્રિયાની ઉત્પત્તિનો અભાવ હોવાથી પાચક પાઠક વગેરે પણ નથી એક ભવથી બીજા ભવમાં કોઈ જતો કે આવતો નથી, માટે પરભવ નથી આથી જ જન્મ પછી મરણ અને મરણ પછી જન્મ સ્વરૂપવાળો સંસાર પણ નથી

સંસારરહિત એવા હે ભગવન્! આવી જાતનું આપનું નિશ્ચયનયાવ હજી વચન છે અર્થાત્ નિશ્ચયનયના મનમાં પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના આત્મામાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે તેથી અન્યની સાથે તેને સંબંધ કોઈ શકતો નથી સંબંધ સિવાય કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ વગેરે પણ સંભવી શકના નથી આમ છતાં પણ કર્તા વગેરેનો જે લોકમાં વ્યવહાર થાય છે તે વ્યવહાર નયને આશ્રીને જ છે (૧૫)

વિયોજ્યતિ ચામુભિજ્ઞ ચ વચેન સયુખ્યત,

શિવ ચ ન પરોપમર્દ્દુરુપસ્મૃતેર્વિચલે ।

વધાય નયમમ્યુપૈતિ ચ પરાશ્ચ નિઘ્રણપિ,

ત્વવાયમતિદુર્ગમ પ્રશમહેતુરહ્યોતિજ્ઞ ॥ ૧૬ ॥

આત્મા અચ્છેદ અને અભેદ હોવાથી તેનો કહેવાતો જે વધ તે હિંસા નથી અથવા યજ્ઞાદિકમાં કરાતો જે વધ તે હિંસા જ નથી માટે હિંસા નામની વસ્તુ નહીં હોવાથી હિંસા દોષથી કોઈ ક્ષેપાતું નથી. આ રીતે જલાવીને જીવોને પ્રાણુથી વિયુક્ત કરે છે બદ્ધિતીય બ્રહ્મજ્ઞાન સિવાય બીજું કોઈ શિવ (કલ્યાણ કે મોક્ષમુખ) નથી પરને હણતો છતો પણ વધ માટેના નીતિના વચનોને માન્ય રાખતો નથી આ રીતે અતિદુર્ગમ એવો નિશ્ચયવાદ છે તે આપે પ્રશમરસનો હેતુ જણાવેલ છે

મમાદમિતિ ચૈવ ચાત્તદભિમાનદાદન્તર ,
 કૃતાત્તમુખ્યમેત ચાત્તદિતિ ન પ્રશાન્તયુગ્ધવ ।
 યથા મુગ્યપિપાસિતૈરવમસાવનર્થાત્તરે ,
 પરૈરપન્નદ્ કુનોઽપિ કથમપ્યપાટ્યત ? ॥ ૧૯ ॥

હે ભગવન્! જ્યાં સુધી મારો અને હું એવા પ્રકારનો અભિમાનરૂપી દાહનવર છે ત્યાં સુધી પરમ શાન્તિનો ઉત્તર નથી. યથા અને મુખના પિપાસુ તથા બાવી અનર્થવાળા એવા પરવડે કડીને અધમ એવો તે આ અભિમાન જવર કોઈપણ રીતે દૂર કરી શકાય ખરો? અર્થાત્ દૂર કરી શકાતો નથી (૧૯)

ન હુ જ્વમુજ્જ્વલપનામલ્લિભાનસ મિષ્યન્તિ,
 ન વાગમસદાદરો ન ચ પદામભાતીશ્વર ।
 ન દ્યુપઘટિતરઘ્નિર્મ સ્તપનોદરસ્થો ન વા,
 યથાત્થ ન તત્ત પર દિતપરીક્ષકૈમવતે ॥ ૨૦ ॥

હે દિતકારી ભગવન્! મુખદુ ખની કંઠપનાથી જેનું માનસ મળીન છે એવો પ્રાણી સિદ્ધ થતો-મોખને પામી શકતો નથી. આગમમા ઉત્તમ આ રવાળો સિદ્ધ થતો નથી. પદાર્થના વર્ગીકરણમા કુમળ એવો પ્રાણી સિદ્ધ થતો નથી. નિરાકાર અથવા બ્રહ્મસ્વરૂપ જગતને માનનાર સિદ્ધ થતો નથી. નિદ્રા એ મોક્ષમુખનો નમુનો છે એમ સમજી ઉઘનાર સિદ્ધ થતો નથી પરંતુ જે રીતે આપ કહો એ તે રીતે દિતના પરીક્ષકો મનન કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે (૨૦)

ત્વમેવ પરમાશ્લિષ્ઠ પરમશૂન્યવાદી મવાન્,
 ત્વમુજ્જ્વલવિનિગયોઽપ્યવજ્ઞીયવાદ પુન ।
 પરસ્પરવિરુદ્ધતાવસમયશ્ચ સુશ્ચિદ્ધવાદ
 ત્વમવ ભગવન્નકપ્યમુનયો યથા કસ્તથા ? ॥ ૨૧ ॥

હે ભગવન્! આપજ પરમ અશ્લિષ્ઠ છે કારણકે-ધર્મસ્તિકાયાદિકની પણ અસ્તિતા આપે જ સ્વીકારી છે (છતાં યજ્ઞ-) હે ભગવન્! આપ જ પરમશૂન્યવાદી છે, કારણકે-વિશ્વની નિષિધિ વસ્તુને પરદબાદિ રૂપે આપ અસદ-એટલે નથી એમ કહો છો હે ભગવન્! આપ જ પ્રકાશમાન

એવા ઉત્તમ નિર્લુપવાળા છો, છતાં પણ અવચનીય-અકચનીય વાદવાળા છો (જેનું વર્ણન ન થઈ શકે એવા સુ ૨ સ્વાદવાવાળા છો. અથવા અનિન્દનીય એવા સ્વાદાદના જાપક છો) પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા સત્ત્વ અને અમત્ત્વ વચ્ચે જે તત્ત્વો તેને (સમન્વય દૃષ્ટિથી) જણાવનાર આગમના પ્રતેના છો છતાં પણ સારી રીતે સંગત છે (એટલે વિરોધથી રહિત છે) વળી જેની એવા આપ જ છે હે બગવન્! આપ જેવા અજાધ્ય સુદર નયની ઘટનાવાળા છો તેવો વિશ્વમા બીજો કોણ છે? અર્થાત્ બીજો કોઈ છે જ નહીં. (૨૧)

न त्रिभिर्गुणलब्धवन् गतनकाहयोरन्तर,

न चापि न वृषक तत्रान्गुणलब्धित लक्ष्मणम् ।

न चાપિ નિયમો દિગ્ગો ન ચ હિનોષિઠૈષા સ્થિતિ-

સ્વદીપમિથ શામને મુનયનિષ્કર્ષા મિથા ॥ ૨૨ ॥

આકાશ અને દિશામાં કાંઈ પણ અતર એવામાં આવતું નથી (કારણકે- આકાશ અને દિશા બંને ક્ષેત્રરૂપ છે) આવી કરીને લક્ષ્યને અનુસારે તે બંનેનું લક્ષણ નથી એમ પણ નહીં (આનાથી આ પૂર્વ છે આનાથી આ પશ્ચિમ છે એવો વ્યવહાર કરાવનાર તેના આધારબૂત જે ક્ષેત્ર તે પૂર્વ પશ્ચિમ વીરે દિવા કહેવાય છે આ રીતે આધ્યારિક-આરોપિત બાવને લઈને દિશાનું લક્ષણ થઈ શકે છે આભિવાયનુ-ઉપરોક્ત પ્રમાણે વિવશ્ના નહીં કરાયેલું જે ક્ષેત્ર તે આકાશ કહેવાય છે એ રીતે આકાશનું પણ પૃથક લક્ષણ થઈ શકે છે) દિશાનો કોઈ નિયમ નથી અર્થાત્ 'આ પૂર્વ જ છે આ પશ્ચિમ જ છે એમ નિયમિત રીતે કહી શકાય નહીં કારણકે-એકની અપેક્ષાએ જે પૂર્વ હોય છે તે બીજાની અપેક્ષાએ પશ્ચિમ પણ થઈ શકે છે પોતાને જેમ રુચે તેમ લક્ષ્યની વ્યવસ્થા કરવી તે બ્યક્તબી નથી અર્થાત્ લક્ષ્યને અનુસરતી લક્ષ્યની વ્યવસ્થા હોવી બોઈએ. હે બગવન્! જેમ આપનું શાસન મુનયથી નિષ્કપ છે તેમ લક્ષ્ય-લક્ષણાદિ બાવો પણ મુનયથી નિષ્કપ છે (૨૨)

व्ययोऽपि पुनरुल्लवे भवति कर्मणां कारण

व्ययोऽपि च पर एष्टाम भवतिर्जराबोधने ।

વરોતિ માન્મર્જયશ્ચપિ ચ નિષ્કર્તિ કર્મણાં,

ન ચા ક ત્વ તીણસદ્ધનિકવે પરીક્ષા ક્ષમા ? ॥ ૨૩ ॥

ન જાનુ નરકં નરો વ્રજાનિ સાગમોઽપ્યન્તયો (સો),

ન ચાપિ નરકાદુપાયમનઃકથ્ય સત્ત્વેચનં ।

વદાન્નિહ પૈરમાય નરનોપમ મુચ્યતે,

ન ચાપિ તત્ર વીર ! વાક્યમનિપેક્ષલ દોષલ્પ્ ॥ ૨૭ ॥

બેલે અનેક અપરાધ કહેલા છે એવો પ્રાણી પ્રાણે કલ્યાણિત્ નરકમા જતો નથી (વિવિધ પાપો કર્યા પછી પણ પશ્ચાત્તાપ થવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત અને શુભાચરણદ્વારા અહીંયા જ ભોગવી લે છે) નરકના ઘોર દુષ્ટો છે એમ ઝડી રીતે ભણીને તેનાથી પાછા હથ્થા સિવાય અહીંયા પણ તે કર્મ ભોગવાતા નથી કોઈક વખત કોઈ પ્રાણી નરકમા મેરી જનાર વેરભાવ ઠરે, છતાં પણ પ્રસન્ન મનરાજીની જેમ અહીંયા જ તે કર્મથી મુક્ત થાય છે હે વીરવિભુ ! આપણુ મનોહર વાક્ય આવી ઘટનાવાણુ છે છતાં પણ લેશમાન દોષથી મસ્ત નથી (૨૭)

શયામમતિઘાગસ્ત્વમનિશાયિત્તં આત્મ,

સસજ્જમપિ ધીનસ્ત્વમય મોમુહ સજ્જિનમ્ ।

વિક્રમનમમાપિણ વચનમૂલમામાપિણં

દુઃસ્વપ્નમિવ મન્યતે ચ તત્ર ચો મર્ત મન્યતે ॥ ૨૮ ॥

અત્યંત ભગનારને સૂનાર અત્યંત મૂનારને ભગનાર સંજ્ઞાનાળાને (નામવાળા-જ્ઞાનવાળા-અને ચેષ્ટાવાળાને) સંજારહિત, અતિ મોહવાળાને (મૂઝાવાળાને) સચેષ્ટ આત્મસ્વાધામા વાચાલને ભાષણુરહિત અને મુગાને વાચાળ એ રીતે આપ કહ્યો છે. તેને અમમ્મહ જે માને છે તે આપના મતને-અનેકાન્તવા ને માનતો નથી અર્થાત્ આ વાતને અમમ્મહ ન માને તે જ આપના મતને (અહીંગ મ્યાદ્વાદને) સમજી શક્યો છે

આનો ભાન નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિએ અત્યંત ભગનાર તે જગતની દૃષ્ટિએ સૂનાર છે

(૨) દુનીયાની દૃષ્ટિએ અત્યંત ઉધનાર તે આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિએ ભગનાર છે

(૩) વ્યવહારની દૃષ્ટિએ જે નામવાળો ■ તે નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ નામ રહિત છે

(૪) મોહમદિરાથી જે મુર્ચ્છિત છે તે કુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં સચેદ-ચેષા વાન છે

(૫) આત્માની શ્લાઘા-પ્રશંસા કરનાર પરગુણને કહેવામાં બાપણ રહિત છે

(૬) પરદુષણ કહેવામાં મૌન પકડનાર પરગુણ કહેવામાં વાચાળ છે
આ રીતે અપેક્ષા રોપી મનોહર એવો આપનો સ્વાદાઠ જગતમાં જયવતો વર્તે છે (૨૮)

ન મોહમતિવૃત્ત્ય વચ્ચ ડવિતસ્ત્વવા કર્મગાં,

ન ચૈકમપિ વચ્ચનં પ્રવૃત્તિવચ્ચમાયો મહાન્ ।

બનાવિભવહતુરેષ ન ચ વખ્યત તાસકૃત્

લ્લયાનિવૃદિલા ગતિ કુસાલ' કર્મેણ વર્મિતા ॥ ૨૯ ॥

હે ભગવન્! મોહને છોડીને આપે કર્મેનો બંધ કહેલો નથી (મોહ એટલે 'અહમ્' અને મમ'ની ગુથળીવાળું અજ્ઞાન અથવા મોહનીય કર્મેજન્ય મિથ્યાત્વપરિણામ અનિરતિપરિણામ અને કષાયપરિણામ ઉપનક્ષણ સાવથી યોગ મણુ સમજી લેવો. હે ભગવન્! એક પણ કર્મેનો બંધ મોહને છોડીને થતો નથી અથવા બંધ એક જાતનો નથી અર્થાત્ પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ એમ ચાર પ્રકારે છે તેમાં પ્રકૃતિબંધ જે છે તે મહત્તર છે આ પ્રકૃતિબંધ અનાદિ સંસારનો હેતુ છે અને વારંવાર થયા કરે છે ■ અતિનિપુણ પરમાત્માન્! આમ કર્મેની અતિ હૃદિલ ગતિ આપે સુંદર રીતે જણાવી છે (૨૯)

હૃદૈવ પરિણામમેતિ વિદિતં ધરે વા મયે,

મવોઽપિ ન મવઽસ્તિ નૈવ ન મવસ્યસો પ્રાગપિ ।

અચિચ્ચ કૃતમવયા વલુનિ સર્વવૈવાયયા,

મવખ્યમિહ ચોદિત મુકૃતમણ્ડલ્ય સ્વયા ॥ ૩૦ ॥

કરેલું કર્મ આ બલમા જ ઉદયમા આવે છે ['અનુપુણ્યપાપાનામિદૈવ વચ-
મધુતે' અતિ ઉચ્ચ દોટીના પુણ્ય અને પાપોનું ફળ આ બલમા જ મળે છે]
અથવા કરેલું કર્મ પરબલમા ઉદયમા આવે છે (જર્વાત્ અવાધા કાગની
વિવિધતા હોવાથી આદ્યેનુ આયુષ્ય કર્મ પરબલને વિષે જ ઉદયમા આવે
છે) સંસારની ઉત્પત્તિ નથી (કારણકે-પ્રવાહરૂપે તે અનાદિ છે) આથી
કોઈ એમ કહે કે સંસારની શરૂઆતમા પૂર્વે કરેલું કોઈ કર્મ તો નથી તો
પછી એનો ઉદય શી રીતે થાય ? આવી રાકાને અવગણ રહેતો નથી
સંસાર પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે એ જ વાત હવે જણાવે છે-પૂર્વે આ સંસાર
ન હતો એમ નહીં અથાત્ હતો જ કોઈકે મથ્યે કરેલું કર્મ બીજી રીતે
પણ ફળ આપે છે જેમ અસાતાવેલીય દેવબલમા સાતારૂપે ફળ આપે
છે ઉત્કૃષ્ટ કર્મના મૂળ ભેદ આઠ છે નિકાચિન અવસ્થાનુ જે કર્મ તે
પોતાનું ફળ આપ્યા સિવાય રહેતું નથી. આ રીતે હે ભગવન ! કર્મના
ઉદયનું આપે સ્તર નિરૂપણ કરેલું છે જિનેશ્વર વિશુ સિવાય બીજું આવું
કોણ બતાવી શકે ? (૩૦)

કૃપાહૃતા હ્યેતન્નાન્ વદસિ વીર ' ઘોરં તપો,
મયાર્તિપરિવિક્લબૈસ્તદિતિ જ્ઞાન્ત્યે સેમ્યસે ।

મમારમવદુઃખયસુ મયરોગજ્ઞાન્તૌ પરે,

નિદાનમિત્ત રુદ્રોપમગ્રધીગિતામ્બલ્સુતૈ ॥ ૩૧ ॥

હે વીર વિશુ ! દયાશૂન્ય પ્રાણીની જેમ આપે ઘણું જ બચકર તપ
બતાવેલ છે, પરંતુ તે તપ ભવરોગની શાન્તિને માટે થાય છે એમ સમજીને
બવબ્યાધિથી પીડિત થયેલા બવ્ય જીવો વડે કરીને આપ સેવાવ છો. અસાર
એવા બવની ગમિકતા ધરાવનાર પર તીર્થાંજી તો ભવરોગની શાન્તિના
વિષયમા કોષઘસ્ત નિદાનની જેમ આપના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ સતાનોથી
પરાજીત કરાયેલા છે (૩૧)

અવિદિતગુણ સ્તોતુ ક સ્વાત્ પ્રમેયગુણાનપિ,

ત્રિશુવનગુરુ [રો] ત્રિ દેગદ તત્ર સત્રવાપલ ।

મનુ ગણયિતું ચામ્યાપાર્ત નયસ્વ હિતૈષિણા,

લ્વયિ સસુરિતાનર્દ્દ ચેતો મયેત્તનુવર્તિતુમ્ ॥ ૩૨ ॥ [હરિણી]

હે ભગવદ્ ! જોલે નિખિલ ગુણો નથી બહુયા એવો પ્રાણી તણુ ભુવનમાં
 શુરુ એવા આપના પરિભિન ગુણોને યજ્ઞ કહેવા માટે કોણ સમર્થ થઈ શકે ?
 છતાં પણ આપની સ્તુતિ કરવામાં હું થોડે જ અપન બન્યો છું આ મારી
 અપદતા આપના ગુણોની ગણના કરવા માટે નથી કિન્તુ આત્મકલ્યાણી
 ભવતુ મન અન્યતીર્થીમા ન જાય અને આપના પ્રત્યે જ જાય તથા પરમા
 નંને પ્રાપ્ત કરે એ મુદ્દાથી છે (૩૨)

ઈતિ શ્રીવિગ્નયનેમિસૂરીશ્વર-પદ્મલક્ષ્મી-શ્રીવિગ્નયમલાવણ્ય
 સૂરીશ્વર-શિખરલ-પદ્મસપ્તવર-શ્રી શ્રીવિગ્નયગણિ
 વર-શિખરલ પદ્મસા શ્રીમુશીવવિગ્નયગણિના
 કિરણાવ-નીમવલ્લભ્ય ગુપ્તિત તૃતીય
 દ્વાત્રિવિંશતિવાર્થ ॥

卐   卐   卐

તા. ૧૫-૫-૫૪
 વિ. સ. ૨૦૧
 ના વૈશાખ શુ
 કાચમને શુક્રવાર
 પૂનાસિટિમાં ત્રણ
 પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ]

અથવા—

શ્રીદશાગ્રીમાળી ધમશાળા
 ૧૧૫ વેતાળપેક, પૂના નં. ૨
 (મહારાષ્ટ્ર)

॥ શુભ મવતુ શ્રીસહસ્ર ॥

तृतीयद्वित्रिंशिकापद्यानामसाराधनुक्रमणिम्

पद्यां

पद्याद् -

पद्यां

पद्याद् -

अतीत्य नियतव्यधी०
अनन्यपुरयोत्तमस्य०
अनादिनिधन क्वचित्०
अपुम्यपयभीरवो
अभिहितगुणस्तोत्रं०
इहैव परिपाद्यमेति०
कृपाहृन्ना इवोत्थान्०
क्रिया भवति कस्यचिन्ना०
क्वचिन्नियतिपक्षापात०
क्षमैव पुरुष एव०
चरचरविशेषितं०
जगत्पुन्यनयन्यया०
जगद्धितमनारया०
त्वमेव परमास्तिक०
न कर्म फलमौत्साह्य०
न कथन करोति०

५ न कश्चिदपि जायते०
१ न विबिधुपलभ्यते०
२ न जानु नरकं नरो०
१७ न दुःखमुच्यते०
२२ न मोदमतिहृत्०
३० परस्परविलक्षणाय
२१ पृथग् न चयनादयो०
२६ पृथग् न भवदेतदस्ति०
८ प्रवृत्त्यपनयस्तं०
१४ ममाहमिति धैर्य
२५ य एव रतिहेतवः०
४ विसोजयति चामुग्निन०
६ व्ययोऽपि पुनरुद्भवे०
२१ व्यलीकपथनायकै०
२४ गायानमति जाग्रहक०
१५ स्वभावनियतस्त्वया०

१०
२२
२७
२०
२९
९
१३
११
७
१९
१८
१६
२३
२
२८
१२

